

ממצאי סקר בנושא:

תרומת קורסים אקדמיים (תשע"ו) הניתנים בשיתוף עם קרן שלם לשינוי עמדות כלפי אנשים עם מש"ה (מוגבלות שכלית התפתחותית)

**מוגש על ידי מכלול
יחידת הערכה ומחקר
קרן שלם**

مؤسسة شاليم
لتطوير خدمات للأشخاص ذو
التخلف العقلي في السلطات المحلية
The Shalem Fund
for Development of Services for People with
Intellectual Disabilities in the Local Councils
פיתוח שירותים לאדם עם מוגבלות שכלית
התפתחותית ברשויות המקומיות

**חוקרת ראשית: ד"ר עדי לוי-ורד
עוזרת מחקר: גב' מיה סבג, גב' בשמת הוך**

**שותפות הערכה:
גב' שרון גנות, קרן שלם
גב' תמנע גבאי-מרקביץ', קרן שלם**

דצמבר 2016

תוכן עניינים

מתודולוגיה (מבוא, כלים, שיטה):

4	רציונאל ומטרת ההערכה .....
4	כלי ההערכה .....
5	אופן איסוף הנתונים .....
6	תיאור מדגם המשיבים .....
8	ממצאי משובים להערכת תרומת הקורס בעיני הסטודנטים .....
16	ממצאי הערכת עמדות הסטודנטים כלפי מש"ה – ממצאים מורחבים .....
24	ממצאי הערכת עמדות הסטודנטים כלפי מש"ה – סיכום הממצאים הבולטים .....
29	סיכום מסקנות והמלצות ועדת פיתוח כוח-אדם .....
30	נספחים .....
31	נספח 1: שאלות רקע ושאלון עמדות שהועברו בתחילת וסיום הקורסים .....
34	נספח 2: משוב להערכת תרומת קורסים אקדמיים .....
36	נספח 3: מהימנויות בהתאם לניתוח גורמים להיגדי שאלות העמדות .....
36	מהימנויות ופריטים בכל תחום ובשאלון כולו (מהימנויות שאלון "אחרי" מסומנות באדום) .....
37	נספח 4: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם "זכויות ומסוגלות" .....
39	נספח 5: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם "סביבת חיים/השגחה" .....
40	נספח 6: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם "התבוננות פנימית" .....
41	נספח 7: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים שאינם שייכים לאף גורם באופן מובהק .....

רציונאל ומטרת ההערכה

קרן שלם בשיתוף עם השירות בקהילה (האגף לטיפול באדם עם מש"ה), יוזמים ותומכים בקורסים בתחומים שונים, המכוונים להקנות לאנשי מקצוע לעתיד או בהווה ידע ממוקד אודות צרכים ומענים אפשריים של אנשים עם מש"ה בתחום עיסוקם.

הערכה זו באה לבחון את יעילות העשייה בערוץ זה תוך התמקדות בנושא של **שינוי עמדות** ביחס לאיכות חייהם של אוכלוסיית האנשים עם מש"ה, בעקבות השתתפות בקורסים אלו.

כלי ההערכה

הערכה זו בוצעה תוך שימוש בשני כלים:

1. שאלון לבחינת עמדות כלפי חייהם של אנשים עם מש"ה (ראה נספח 1) -

השאלון, אשר הועבר למשתתפים לפני ואחרי הקורסים, כלל שני חלקים:

חלק א' – מספר שאלות רקע

חלק ב' – שאלון עמדות כלפי אנשים עם מש"ה – כולל 24 היגדים הבודקים עמדות בשבעה תחומי תוכן רלוונטיים לעולם המש"ה: תעסוקה, עצמאות, פרטיות, למידה, חברה, זוגיות, השתלבות בקהילה. שאלון זה פותח על-ידי צוות מכלול בשיתוף גורמים מקצועיים שונים לאחר מספר מגבלות שנמצאו בשאלון שהועבר שנה קודם לכן (בשנת תשע"ה). השאלון בנוי על סולם ליקרט בין 5 דרגות, בין 1 (= כלל לא מסכים) ועד 6 (= מסכים במידה רבה מאוד).

בדיקת תוקף המבנה של השאלון עבור המדגם הנוכחי הראה כי ההיגדים אינם מתחלקים לקטגוריות בהתאם לתחומים שהוגדרו מראש. לאור ניתוחי גורמים שבוצעו, האפשרות שנראתה הסבירה ביותר (הן מבחינה סטטיסטית והן מבחינת תוכן ההיגדים), מצביעה על מבנה של 3 מרכיבים ($R=$ היגד שלילי):

1. זכויות ומסוגלות (כולל 15 היגדים: 1,2,4,5,6,8,9,12,14,15,17,18,19,23,24)
2. סביבת חיים והשגחה (כולל 2 היגדים: 3R, 13R)
3. התבוננות פנימית (כולל 3 היגדים: 16R, 20R, 21R)

ארבעה היגדים לא נמצאו קשורים באופן מובהק לאף אחד משלושת הגורמים הללו ולכן יוצגו בנפרד (היגדים: 7, 10, 11, 22).

עבור כל אחד מהתחומים בוצעה בדיקת מהימנות אלפא של קרונברך, על מנת לוודא שאכן כלל השאלות קשורות זו לזו (תוצאות ניתוח זה מוצגות בנספח 3). **המהימנויות הכלליות שנמצאו לשאלון** כפי שהועבר בשנת תשע"ו מוצגות בטבלה הבאה:

טבלה 1 – מהימנות השאלון הכללי (לפני ואחרי כל קורס)

מהימנות כללית	N מס' המשיבים ¹	
0.81	172	שאלון "לפני"
0.84	134	שאלון "אחרי"

הערות המשתתפים בנוגע לשאלון: להלן הערות/הארות אשר העלו המשיבים על השאלון בנוגע לדברים שהפריעו להם בעת מילוי השאלון, 31 משיבים פירטו הערות בנוגע לשאלון העמדות בתחילת הקורס ו-18 בסיומו. 12 הערות לפני הקורסים ו-10 אחרי היו כלליות על השאלון ועל הקושי לענות עליו כיוון שישנה חשיבות גדולה לרמת היכולת של כל אינדיבידואל, ושההיגדים מאוד דיכוטומיים מה שמקשה להתייחסות לספקטרום רחב של יכולות. כמו כן, הופיעו 8 התייחסויות לכך שקשה לענות על נושא ירידת ה"ערך הנדל"ני" בשכונות בהן ישנם מוסדות עבור אנשים עם מש"ה, והמשיבים על פי רוב ציינו כי התייחסו יותר להערכת המצב הקיים מאשר לעמדתם האישית. הופיעו מספר התייחסויות נוספות בודדות בנוגע להיגדים ספציפיים, ביניהם שאנשים עם מש"ה צריכים להיות זכאים לזכויות רבות יותר מכלל החברה, וכן בנוגע ליכולתם להיות מועילים בחברה, פעם אחת כי הם יכולים ללמד את החברה סובלנות מהי, ופעם אחת כי המינוח "מועיל" נשמע נצלני.

2. שאלון משוב להערכת הקורס עצמו (ראה נספח 2) –

בשאלון משוב זה מופיעות שאלות על אופן העברת התכנים בקורסים ועל שביעות הרצון ממרכיבים שונים בהוראה ובקורס. כמו כן ישנה שאלה המתייחסת לתחושתם מבחינת שינוי העמדות שהתרחש (אם התרחש) בעקבות הקורס.

אופן איסוף הנתונים

השאלונים מולאו באופן ידני על-ידי הסטודנטים במפגש הראשון והאחרון של הקורסים שהתקיימו בשנת תשע"ו. המרצים העבירו לסטודנטים את השאלונים למילוי ולאחר מכן החזירו אותם לקרן שלם להזנה וניתוח תוצאותיו. השאלון הועבר ב-7 קורסים אקדמיים שהתקיימו במהלך שנה"ל תשע"ו, באוניברסיטאות ומכללות מוכרות בארץ:

אבחנה כפולה, אוניברסיטת חיפה; **ייעוץ גנטית**, האוניברסיטה העברית; **מש"ה- דרכי התמודדות מעשיות ומשפחתיות**, האוניברסיטה העברית; **מוגבלות שכלית התפתחותית**, אוניברסיטת אריאל; **סנגור עצמי**, מכללת גבעת וושינגטון; **אפקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות**, אוניברסיטת בר אילן; **תזונת האדם עם צרכים מיוחדים**, האוניברסיטה העברית; **קליניקה לאדריכלות**, אוניברסיטת תל אביב; **האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים**, אוניברסיטת חיפה.

¹ מס' המשיבים מתייחס למספר המשיבים עבורם חושבה מהימנות של השאלון הכללי, קרי משיבים שענו על כלל השאלות בשאלון

תיאור מדגם המשיבים

טבלה 2 – שכיחות ואחוז כלל המשיבים שענו על השאלונים (לפני ואחרי כל קורס)

מס' רשומים לקורס	מספר המשיבים "לפני" הקורס	% המשיבים "לפני" הקורס	מספר המשיבים "אחרי" הקורס	% המשיבים "אחרי" הקורס	סה"כ שהשיבו על שני השאלונים	% המשיבים על שני השאלונים	
31	24	77.4%	20	64.5%	12	38.7%	אבחנה כפולה
12	10	83.3%	12	100.0%	7	58.3%	ייעוץ גנטי
22	15	68.2%	12	54.5%	6	27.3%	מש"ה- דרכי התמודדות מעשית ומשפחתית
80	67	85.0%	49	61.3%	44	55.0%	מוגבלות שכלית התפתחותית
60	37	61.7%	21	35.0%	11	18.3%	סנגור עצמי
20	18	90.0%	17	85.0%	17	85.0%	אפקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות
30	19	95.0%	12	60.0%	9	60.0%	תזונת האדם עם צרכים מיוחדים
13	2	15.4%	7	53.8%	2	15.4%	קליניקה לאדריכלות
25	-	-	14	56.0%	-	-	האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים ²
293	192	65.5%	164	56.0%	108	36.86%	סך הכול

לפי טבלה זו ניתן לראות כי 248 סטודנטים ענו על השאלונים (מתוך כ- 293 שלמדו בקורסים) – חלקם ענו רק על שאלון "לפני" (84), חלקם ענו רק על שאלון "אחרי" (56) וחלקם על שני השאלונים - "לפני" + "אחרי" (108 סטודנטים).

אפיון הקורס והבחירה בו:

שאלנו את הסטודנטים האם זהו הקורס הראשון שלהם בנושא מש"ה, ומדוע בחרו ללמוד בו, ומצאנו כי עבור כ-70.2% מהסטודנטים שענו זוהי הפעם הראשונה שהם לומדים קורס בנושא. בנוסף, מצאנו כי רק ל-33.9% מהלומדים בקורסים הקורס הוגדר כקורס חובה במסגרת לימודיהם. כמו כן, אפשרנו לסטודנטים לסמן סיבות נוספות בגיבן בחרו ללמוד את הקורס (ראה טבלה 3).

טבלה 3 – סיבות³ לבחירת הקורס (שכיחות ו- % הסטודנטים שציינו כל סיבה)

סיבה לבחירת הקורס	שכיחות (N=248)	שכיחות ב- % (מתוך 248)
קורס חובה	63	33.9%

² בקורס "האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים" הועברו לקרן שלם רק השאלונים שמולאו בתום הקורס.
³ ניתן היה לסמן יותר מתשובה/סיבה אחת

46.9%	92	הרחבת אופקים ולמידת תחום חדש
23.4%	58	רלוונטי לתחום העבודה
23.4%	58	הסילבוס נשמע מעניין
25.8%	64	למידה על אוכלוסיות שיכולות להיות רלוונטיות לעיסוק שלי
11.7%	29	שמעתי מחברים שהקורס מעניין
22.6%	56	הסתדר לי בלוח הזמנים
4.8%	12	אחר

אפיון משתני הרקע של המשיבים:

טבלה 4 – התפלגות משתני הרקע של הסטודנטים המשיבים (שכיחות ו- % מהמשיבים)

משתנה רקע	ערכים	שכיחות (N=248)	% מהמשיבים בפועל
מגדר	נשים	209	84.6%
	גברים	38 (1 חסר)	15.4%
מגזר	יהודי	210	86.1%
	ערבי	32	13.1%
	אחר	1 (4 חסרים)	0.8%
הגדרה דתית	חילוני	109	45.3%
	דתי	68	28.4%
	חרדי	63 (8 חסרים)	26.4%
השכלה	תעודת בגרות	123	50.9%
	תעודה מקצועית	15	6.4%
	תואר ראשון	91	37.8%
	תואר שני	10	4.2%
	אחר	2 (7 חסרים)	0.8%
היכרות אישית עם מש"ה	כן	112	45.5%
	לא	134 (2 חסרים)	54.5%

על השאלונים ענו 209 נשים ו-38 גברים, מהם 210 מהמגזר היהודי, 32 מהמגזר הערבי ו-2 ממגזר אחר. כמו כן, מבין הסטודנטים שענו על השאלונים 109 חילוניים, 68 דתיים ו-63 חרדים. כמו כן, כמחצית מהמשיבים הינם בעלי תעודת בגרות בלבד (n=123), וכן יותר משליש בעלי תואר ראשון (n=91). למיעוט מהמשיבים תעודה מקצועית (n=15), תואר שני (n=10) או הכשרה אחרת (n=2). זאת ועוד, 112 מהמשיבים סימנו כי יש להם היכרות אישית עם אדם עם מש"ה, ביניהם בני משפחה, חברים ושכנים (ראה טבלה 4). טווח הגילאים של המשתתפים בהערכה: 20-56 (M=29.25, SD=7.66).

ממצאי משוברים להערכת תרומת הקורס בעיני הסטודנטים

117 סטודנטים ענו בסוף הקורס על שאלון להערכת תרומת הקורס, ארגונו ומידת העניין שעורר בקרבם.

התרשמות כללית מהקורס

להלן טבלה המציגה את התרשמותם הכללית של הסטודנטים מהקורס:

טבלה מס' 5 – שכיחות ב- % של הדירוגים השונים ביחס להתרשמות כללית (בכל אחד מהקורסים)

מוצלח במידה רבה מאוד	מוצלח במידה רבה	מוצלח במידה בינונית	מוצלח במידה מועטה	כלל לא מוצלח	
8.7%	8.7%	-	-	-	אבחנה כפולה (אוני' חיפה)
1.9%	3.9%	1.9%	2.9%	-	ייעוץ גנטי (האוניברסיטה העברית)
2.9%	5.8%	2.9%	-	-	מש"ה- דרכי התמודדות מעשית ומשפחתית (האוני' העברית)
1.0%	-	-	-	-	הטיפול באדם עם מש"ה (אוני' ריאל)
7.8%	3.9%	1.0%	-	-	סגור עצמי (מכללת גבעת וושינגטון)
11.6%	3.9%	1.0%	-	-	אספקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות (אוני' בר אילן)
3.9%	5.8%	1.0%	-	-	תזונת האדם עם צרכים מיוחדים (האוני' העברית)
2.9%	2.9%	1.0%	-	-	קליניקה לאדריכלות (אוני' תל אביב)
4.9%	4.9%	1.0%	-	1.9%	האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים (אוני' חיפה)
45.6%	39.8%	9.7%	2.9%	1.9%	סה"כ – כלל הקורסים:

מרבית הסטודנטים העריכו את הקורסים כמוצלח במידה רבה (n=41) או מוצלח במידה רבה מאוד (n=47), בעוד שמיעוט מהסטודנטים ציינו כי הקורס היה כלל לא מוצלח (n=2, בקורס 1 בלבד), מוצלח במידה מועטה (n=3, בקורס 1 בלבד) ומוצלח במידה בינונית (n=10, בחלוקה בין 7 מתוך 9 קורסים) (לשכיחויות באחוזים ראה טבלה 5).

מידת העניין שהקורס עורר בתחום המש"ה

טבלה מס' 6 – שכיחות באחוזים של הדירוגים השונים ביחס לעניין שהקורס עורר להמשך לימוד ועיסוק בתחום לפי קורסים

לא עורר עניין כלל	עורר עניין מועט	עורר עניין במידה בינונית	עורר עניין במידה רבה	עורר עניין במידה רבה מאוד	
-	-	2.9%	4.8%	10.6%	אבחנה כפולה (אוני' חיפה)
1.0%	2.9%	3.8%	1.9%	1.0%	ייעוץ גנטי (האוניברסיטה העברית)
-	-	4.8%	1.9%	4.8%	מש"ה- דרכי התמודדות מעשית ומשפחתית (האוני' העברית)
-	1.0%	-	-	-	הטיפול באדם עם מש"ה (אוני' ריאל)
1.0%	-	1.0%	5.8%	4.8%	סגור עצמי (מכללת גבעת וושינגטון)
1.0%	1.9%	1.9%	8.7%	2.9%	אספקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות (אוני' בר אילן)
-	1.9%	3.8%	3.8%	1.0%	תזונת האדם עם צרכים מיוחדים (האוני' העברית)
-	1.0%	1.9%	1.9%	1.9%	קליניקה לאדריכלות (אוני' תל אביב)
1.9%	1.0%	1.0%	2.9%	5.8%	האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים (אוני' חיפה)
4.8%	9.6%	21.2%	31.7%	32.7%	סה"כ – כלל הקורסים:

מרבית הסטודנטים סימנו כי הקורס עורר בהם עניין ללמוד ולעסוק בתחום המש"ה (n=33) ואף עורר בהם עניין רב ללמוד ולעסוק בתחום (n=34). יחד עם זאת, כשליש מהסטודנטים ציינו כי הקורס לא עורר עניין כלל (n=5), עורר עניין מועט (n=10) או עורר עניין במידה בינונית בלבד (n=22) (לשכיחות באחוזים ראה טבלה 6).

הערכת היבטים של ארגון, מובנות, מענה על ציפיות, הקניית ידע והקניית כלים

בנוגע להערכת הקורסים, הסטודנטים התבקשו להעריך את הקורס מבחינת תיאום ציפיות בין המרצה לבינם, תכנון וארגון, העברת תכנים בצורה מובנת וברורה, הקניית ידע משמעותי והקניית כלים להמשך למידה עצמאית. כפי שניתן לראות מטבלה 7, באופן כללי, מרבית הסטודנטים היו מרוצים מהקורסים בהיבטים אלו.

טבלה 7 - שכיחות באחוזים של הדירוגים השונים ביחס להערכת הקורסים במספר היבטים

כלל לא מסכים	מסכים מועטה	מסכים במידה בינונית	מסכים במידה רבה	מסכים במידה רבה מאוד	
5.1%	4.3%	12.0%	35.9%	42.7%	הקורס תאם את הציפיות שלי
1.7%	7.7%	6.0%	29.1%	55.6%	הקורס היה מתוכנן ומאורגן כהלכה
0.9%	1.7%	9.4%	23.1%	65.0%	המרצה העביר את התכנים בצורה מובנת וברורה
0.9%	1.7%	13.7%	22.2%	61.5%	הקורס הקנה לי ידע משמעותי בנושא הנלמד
4.3%	2.6%	14.5%	28.2%	50.4%	הקורס הקנה לי כלים להמשך למידה עצמאית בתחום

שימוש באמצעי הוראה שונים

הסטודנטים נשאלו האם המרצים עשו שימוש באמצעי הוראה מגוונים ומהי מידת התרומה של אמצעי הוראה אלו בעיניהם. תשובותיהם לגבי מידת השימו באמצעי ההוראה השונים מוצגות בטבלה 8.

טבלה 8 – התפלגות מידת השימוש באמצעי הוראה שונים בקורס (N=117)

שימוש במידה רבה	שימוש במידה בינונית	שימוש במידה מועטה	
88.9%	9.4%	1.7%	הבאת מרצים אורחים
42.5%	18.6%	38.9%	יציאה לסיורים
57.4%	29.6%	13.0%	הקרנת סרטים/סרטונים
64.9%	23.9%	11.1%	שימוש באמצעי המחשה לטובת הבנה ולמידה
74.8%	17.4%	11.1%	דיון כיתתי בסוגיות ודילמות

כאשר נשאלו הסטודנטים בנוגע לאמצעי ההוראה שלדעתם היה בעל התרומה הרבה ביותר לקורס, 34 מהם (כ- 30%) ציינו כי הבאת מרצים אורחים היה האמצעי המוצלח ביותר, 17 מהם (כ- 15%) ציינו את היציאה לסיורים ו- 17 (כ- 15%) ציינו את הדיון הכיתתי בסוגיות ודילמות כבעל תרומה משמעותית לקורס (9 סטודנטים ציינו הקרנת סרטים ו- 4 סטודנטים ציינו שימוש באמצעי המחשה).

בנוסף, ביקשנו מהסטודנטים לציין דרכי הוראה נוספות שהיו משמעותיות בעיניהם – תשובותיהם לשאלה זו מוצגות בטבלה 9 שלהלן (ענו לשאלה זו רק 41 סטודנטים):

טבלה 9 – מספר הסטודנטים שצינו שימוש באמצעי הוראה משמעותיים נוספים (N=41)

שכיחות	
9	שימוש בדוגמאות וסיפורי מקרה
3	הרצאות של אנשים עם מש"ה
3	סדנאות
3	אופן ההוראה של המרצה ואישיותה (ליאורה פינדלר-אספקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות)
1	מפגש עם אנשי מקצוע ומשפחות
1	הצגת מאמרים על-ידי הסטודנטים
1	הקניית כלים טיפוליים

סטודנט אחד (תזונת האדם בעל צרכים מיוחדים) ציין כי ריבוי המרצים הקשה עליו את הלמידה וכן סטודנט אחר (האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים) ציין כי פורמט הקורס, אשר כלל ריבוי מרצים, הקשה על התפתחות דיון.

מרצים אורחים מועדפים

זאת ועוד, ביקשנו מהסטודנטים לציין אורחים מרצים שהשאירו עליהם רושם רב. בטבלה 10 מפורטים המרצים שהוזכרו והשכיחות בה צוינו בחלוקה לפי קורסים.

טבלה 10 – שכיחות ציון מרצים אורחים מועדפים בחלוקה לקורסים

שכיחות (כמות הסטודנטים שצינו זאת)	המרצה	הקורס
11	ד"ר בני הוזמי	אבחנה כפולה (אוניברסיטת חיפה)
4	רונית ארגמן	
1	ד"ר סטסבסקי	
1	שפי משיח	
6	גולדי (עו"ס מבי"ח הדסה עין כרם)	ייעוץ גנטי (האוניברסיטה העברית)
1	קטי (אמא לילדה עם תסמונת דאון)	
7	אימהות לילדים עם מש"ה	מש"ה- דרכי התמודדות מעשית ומשפחתית (האוניברסיטה העברית)
1	מפקחים ממשד הרווחה	
1	אמא לילדה עם מש"ה	הטיפול באדם עם מש"ה (אוניברסיטת אריאל)
7	חיים פילוסוף (סמנכ"ל המשקם)	סגור עצמי (מכללת גבעת וושינגטון)
1	לילך כהן גלעד	
1	אישה עם תסמונת דאון	
1	אודליה מקיבוץ יבנה	
4	עו"ד מהקליניקה לסגור עצמי בבר אילן	אספקטים פסיכוסוציאליים של נכות ומוגבלות (אוניברסיטת בר אילן)
4	ד"ר ברזנר (מנהל שיקום שניידר)	
2	מנחת קבוצות עם מש"ה	
4	סיגל ישראלי	תזונת האדם עם צרכים מיוחדים (האוניברסיטה העברית)
1	קלינאית תקשורת	
1	ד"ר טרנר	
1	מרצה עם תסמונת דאון	
1	רוני (דיאטנית במעון יום שיקומי)	
2	פרופ' הדס סערוני	קליניקה לאדריכלות (אוניברסיטת תל אביב)
5	ד"ר כוכבית אלפנט	האדם עם מש"ה לאורך מעגל החיים (אוניברסיטת חיפה)
2	ד"ר רינת פינגר-שאל	
1	ליביה (תוקפנית מאוד)	
1	מנהל מרכז האומנות בו ביקרו	
1	נערה עם מש"ה	
1	הרצאה על מיניות	
1	קבוצת התיאטרון של הורי מש"ה	

מפגש עם אדם עם מש"ה במסגרת הקורס

מתוך כלל המדגם, 71 ציינו כי במהלך הקורס התקיים מפגש עם אדם עם מש"ה. מתוכם, 49 פירוטו כיצד תרם להם המפגש (ראה טבלה 11). ברמה הרגשית, הסטודנטים ציינו כי המפגשים תרמו להיכרות אמיתית ועמוקה יותר, לפיתוח יכולת הכלה, אהדה ועניין בנושא, להבין את נקודת מבטם של האנשים עם מש"ה בהיבטי תפיסה עצמית והתמודדות עם החברה והסביבה שלהם. ברמה הדידקטית, חזרה התייחסות למפגשים ככלי לימוד ישיר, למידה מהשטח וממקור ראשון על האנשים, הלקויות, והתנהלותם בחיי היום-יום.

כמו כן, חזרו מספר התייחסויות על כך שהמפגשים תרמו להבנת רמת המסוגלות והיכולות, ויכולתם של אנשים עם מש"ה לעבוד ולהביע את דעתם בדברים הנוגעים לחייהם. לבסוף, היו מספר התייחסויות שליליות שצינו כי המפגשים לא תרמו במיוחד או לא חידשו.

טבלה 11 – פירוט התרומה של מפגשים עם אנשים עם מש"ה

התייחסות לחוויה הרגשית
לנפץ מיתוסים
חוויה מיוחדת לפגוש אדם וגם לראות אנשים עם מש"ה שעוברים ותורמים כמו כל אדם
תרם מאוד בהכרה אמיתית של העולם של אנשים עם מש"ה בעיקר בסביבה הטבעית שלהם ובמקום העבודה שלהם
כן, מעניין לפגוש את האנשים האמיתיים ולצאת מההסתכלות הגנטית- רפואית
נתרמתי מאוד שכן לא נפגשתי עם זאת בעבר וגם זה היה מפגש מאוד מכיל ומעניין ומלמד מקצועית
כן, הבנת העולם הפנימי של אותו אדם, הבנת דרך ההתבוננות שלו על העולם, הקשיים עימם מתמודד
לראות את נקודת המבט של האדם, עם מה היא מתמודדת מתוך החוויה שלה
נחשפתי לדרכי מחייה, תעסוקה ושיקום של אוכלוסייה עם מש"ה. אחד במגוון רב של מרכזים, אך בהחלט היה מרכז אופטימי, מכיל, ומשקם בצורה מקסימלית
עניין, פיתוח ואהדה
נתרמתי מאוד, היה לנו סיור בבית נועם שהשפיע עליי מאוד וגרם לי למחשבות רבות על תחום העמדות כלפי אנשים עם מש"ה. בנוסף הייתה פגישה עם בחורה עם מש"ה שעזרה מאוד להמחשה
מאוד נתרמתי, להבין את הרגשתה כלפי עצמה וכיצד החברה תופסת אותה
מאוד, הרגשתי שהבחורה הרצתה בפנינו מסמלת את הפוטנציאל לניתן להגיע אליו (מנחת קבוצות) לאנשים עם מש"ה
לראות אותם, לדבר איתם זה מאוד מעורר את הרצון להשתתף, לעזור, לתרום איכשהו לתחום
המפגש היה מרגש והאנשים מרשימים אך התחושה מציצנית
מספיק לי את החשיפה של הבחורה עם מש"ה שתציג אותה בפני הכיתה וה לא מובן מאילו
לקבל אותם, לחשוב תמיד שהם קבוצת שווים כמונו, שהם בני אדם שיש להם רגשות ותחושות
עצם המפגש איתם תרם, הם שיתפו אותנו בעולמם וחייהם
שמיעה וחוויה בכלי ראשון
הכרות מעמיקה יותר עם הלקות, לא רק שיחה על אלא גם שיחה עם
נתרמתי מאוד, למדתי המון על פרטים מתוך האוכלוסייה והמפגשים האישיים עוררו עוד את סקרנותי והרצון להעמיק ואולי אף לעבוד עם האוכלוסייה
התייחסות לחוויה הדידקטית
בהחלט- במסגרת העבודה שנדרשנו להכין
מעניין מאוד וחיוני להבנת החומר
נתרמתי מכך שלמדתי מהם באופן ישיר
הביקור ב"אלין בית נועם", נתרמתי בכך שנחשפתי למודלים השונים של המוסד ומהי ההשקפה החברתית שלו
סיור בבית עם היכרות עם עולם המש"ה לעומק ופנים מול פנים
למדתי איך עובד מקום לאנשים עם מש"ה, למדתי מהם הקשיים איתם הם מתמודדים בטיפול
להבין יותר, לראות במציאות וקרוב
עזר לי להכיר אנשים שלא פגשתי
לראות מה הרמה
זה תרם הרבה- אין כמו לראות אנשים כאלו בעיניים
היה מעניין לשמוע מהם על החוויה שלהם מהתנהלות היומיום
נתרמנו מהמפגש. למידה בשטח על התנהלות האנשים חיונית ותורמת להבנת התחום
הכרה אמיתי עם קהל היעד לו אנו אמורים לתכנן
זה היה מפגש חשוב ומלמד יותר מקריאת חומרים בנושא, ראינו את האנשים עצמם, את תנאי החיים במסגרת, שוחחנו עם גורמים מקצועיים

התייחסות להכרת היכולות והמסוגלות של אנשים עם מש"ה

ההבנה שאנשים עם משה יכולים להשתלב כמעט כרגיל ולנהל חיים נורמטיביים
כן בהבנה לרצון שלהם להתקדם ובכך שהם מסוגלים לעשות זאת.

היכולת התפקודית שלהם

כן, הבנתי יותר טוב שצריך להתאים את החברה שלנו לאנשים עם מוגבלות ואז לא יהיו שום חסמים ביניהם לבין אנשים
בלי מוגבלות

בית נעם תרם המון במפגש הראשון עם הסיפורים, אנשים ומקום שמתפקד באופן מלא

נתרמתי לראות את המסוגלות והיכולת- המפגש היה עם מש"ה גבוה ופחות עם תפקוד נמוך

קיבלתי הבהרה שאנשים עם מש"ה יכולים וצריכים לתת את הדעה שלהם בתחומי חיים שונים

התייחסויות שליליות/ ניטרליות

הרגשתי שזה פחות תרם לי

הינו בבית נועם עשינו סיור וקיבלנו הסברים על המקום והאוכלוסייה, לא נפגשנו עם אדם בעל מגבלה שכלית

פחות התחברתי לאופן שבו הדברים הוצגו במפגש

אני מכירה את האוכלוסייה

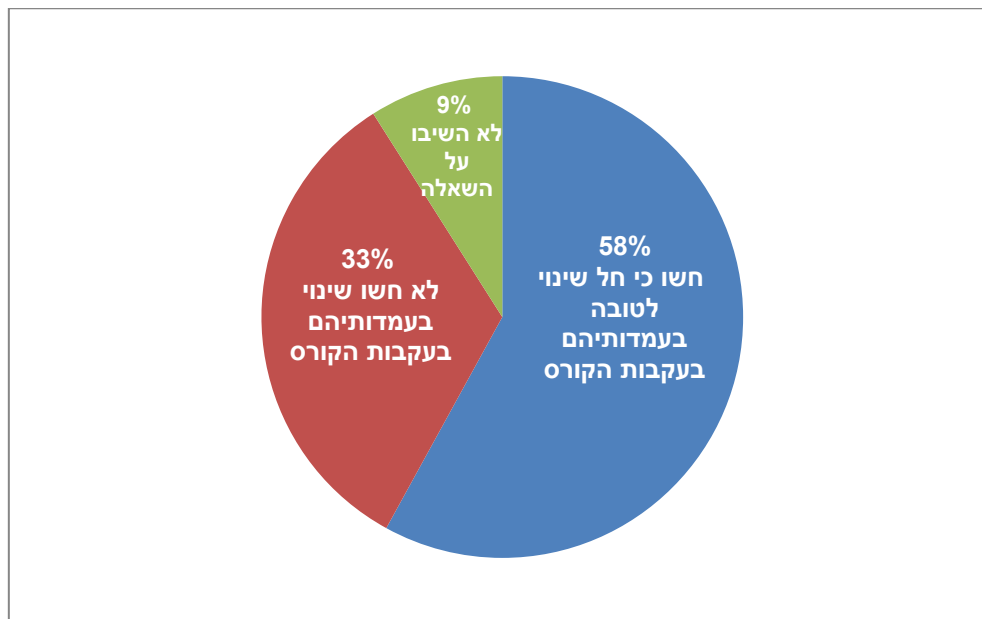
לא חידש לי הרבה

המפגשים שנערכו היו כמשקיפים ולא באמת הייתה אינטראקציה

תרם במידה מסוימת

תרם לידיע כללי, להיכרות עם האוכלוסייה מגיל צעיר ועד בוגר

התייחסות אישית לשינוי עמדות כלפי מש"ה בעקבות הקורס

68 סטודנטים (58%) ציינו כי עמדותיהם כלפי אנשים עם מש"ה השתנו בעקבות הקורס (ראה פירוט התייחסויותיהם בטבלה 12), לעומת 38 סטודנטים (33%) שאמרו שעמדותיהם לא השתנו. השינוי העיקרי בעמדות שצוין על ידי המשיבים הינו ביחס שלהם כלפי אנשים עם מש"ה, פיתוח יכולת הכלה והבנה שלהם, סבלנות וסובלנות כלפיהם והפחתה ברטיעה מהם. שינוי נוסף בולט בעמדות הינו בהבנת היכולות והמסוגלות של אנשים עם מש"ה, כמו גם ההבנה כי יש להם זכויות כמו כל אדם אחר בחברה. כמו כן, עלו מספר התייחסויות להבנה מעמיקה יותר של התנהגות מאתגרת והתמודדות עמה, ורכישת

כלים וידע פרקטיים בתחום. זאת ועוד, 3 סטודנטים שסימנו כי לא חל שינוי בעמדותיהם ציינו כי מראש הגיעו לקורס עם עמדות חיוביות כלפי אנשים עם מש"ה (ראה טבלה 13).

טבלה 12 – פירוט התפיסה סובייקטיבית של שינוי עמדות כלפי מש"ה בקרב מי שציין כי חש שינוי בעמדות

התייחסויות לסבלנות והכלה, שיפור כללי בעמדות ופחות רתיעה

להיות יותר סבלנית ולנסות להבין אותם יותר ואת ההתנהגות שלהם

אני פחדתי מהמילה הזו ובחרתי בקורס כדי להתמודד עם עצמי בזמן שאני נפגשת עם בן אדם שונה וחריג. במיוחד שיש לי בן דוד אוטיסט

מאוד נרתעתי מהתחום, חששתי לגשת להכשרה מעשית/עבודה עם האוכלוסייה הזו, הקורס אפשר לי להכיר את האוכלוסייה באמצעים אחרים ומאוד מיתן והוריד את הרתיעה שבאתי איתה בתחילה

בעיקר כלפי המשפחות שלהם, על דרכי ההתמודדות ואיך החברה אמורה להכיל יותר

ההבנה על מה שעוברת המשפחה

אני יותר מבינה ויותר יודעת לראותם בצורה שונה. אני רואה אותם בצורה יותר אנושים ומורכבת מבער

עמדתי כלפי אנשים מש"ה השתנו לטובה. למדתי לזהות תסמינים ולהיות מודעת אבל לא להירתע.

אני רואה את התהליך שהמשפחה עברה מרגע הלידה, ובראייה להמשך אני רואה את הדילמות הניצבות בפני האדם עם משה ומשפחתו, לגבי זוגיות, תעסוקה מגורים, הבאת ילדים וכו

באופן התייחסותי והתנהגותי.

יותר להבין מה זה אומר, מה הם חושבים, עמדות גם של אנשי מקצוע, הבנה טובה יותר של התופעה, פחות חמלה ורחמים, שזה יתרום לעבודתי אח"כ כאשר מקצוע

לא הכרתי לפני כן אנשים עם מש"ה ולפני כן יותר נרתעתי, אבל ליאורה המקסימה העבירה את הקורס בצורה מרתקת, מאוד נהנית

יש לי יותר הבנה של המוגבלות, יותר הבנה של התמודדות איתה גם של האדם עצמו וגם של קרוביו. הבנה יותר

מעמיקה עד כמה החברה עוד לא מבינה את הדבר

להכיר ולהפנים יותר טוב את הנושא, בצורה של למידה חווייתית

חיידד לי יותר את היחסים כלפיהם ומקומם בחברה

פחות נרתעת מאנשים עם מוגבלות שכלית ויותר יודעת את הנושא שהיה רחוק ממני

השתפרו ועזרו לי לפקוח עיניים חיוביות ולראות היבטים נוספים

פתיחות והבנה שהחברה צריכה להסתגל לכל השונים ולא להיפך

לדעתי בעבר נרתעתי יותר מאנשים עם מש"ה לעומת היום

יותר עמדות חיוביות היום

אני לא יודעת אם העמדות שלי השתנו כי הן היו חיוביות מלכתחילה אבל בעקבות הקורס נוצר בי רצון עמוק לגרום

לשינוי עמדות בכלל האוכלוסייה

מלכתחילה עמדתי כלפי אנשים עם מש"ה הייתה מאוד חיובית ובעקבות הקורס ראיתי עוד תחומים שלא חשבתי עליהם לפני

יותר אמפתיה ורצון ויכולת לעזור, גם תזונתית

יותר מכירה, פחות רתיעה

אני נרתעת פחות ממפגש עם האנשים, מבינה טוב יותר את צרכיהם ואת היכולות שלהם

תפיסת עמדות בנוגע לזוגיות

במיוחד עמדות כלפי מש"ה ברמה גבוהה

כל הזמן התעלמתי מהאוכלוסייה הזאת עד השתתפותי בקורס עכשיו אני חושבת אחרת ורוצה להיות שותפה בשינוי

לאוכלוסייה זו במגזר הערבי

למרות שאני מכירה את מש"ה מקרוב בקורס למדתי ובחנתי את הסטודנטים מתוך שאלה האם הם מקבלים או דוחים את הילדים האלה, ואני חושבת שהקורס לא רק מקנה ידע אלא גם קבלה והכלה לאוכלוסייה הזאת

העמקתי במגוון של אנשים עם מש"ה

קודם כל האשמתי את עצמי שאני שוכחת אותם ושהם שכוחים, חידש לי הקורס את כל עניין העסקת אנשים עם מש"ה

וסגור עצמי. אני גאה שאני חיה בחברה שמשקיעה הרבה למען אוכלוסייה חלשה, כל הכבוד

עמדותיי לא השתנו אבל ההבנה למה שהם צריכים מאוד גדלה (ציינה כי לא חלו שינויים בעמדותיה)

אני כן מרגישה שדרכי הגישה והחשיבה על החברה לגבי אנשים עם מש"ה השתנתה (ציינה כי לא חלו שינויים בעמדותיה)

נפתחו לי עוד מחשבות (ציינה כי לא חלו שינויים בעמדותיה)

התייחסויות לזכויות, יכולות ומסוגלות אישית של אנשים עם מש"ה

לבטוח ביכולת לחיות חיים מלאים ובעלי משמעות

יש להם מסוגלות גדולה משחשבת

הבנה, הידיעה שעם מודעות ותכנון נכון, הם יכולים להיות שותפים מלאים בחברה.

לאנשים עם מש"ה יש את הזכות לנהל את חייהם בכבוד

פחות יחס של רחמים, ויותר ראייתם כבעלי חיים עצמאיים ואוטונומיים.

אני למדתי על היכולות של אנשים עם מש"ה ואיך אלו עם תפקוד גבוה יכולים לחיות חיים משמעותיים

ההבנה כי אנשים בעלי מוגבלות למרות שיש להם צרכים מיוחדים הם עדיין יכולים לחיות בתוך החברה ולתרום לה

אני יותר מאמינה ביכולות שלהם ושצריך כל הזמן לדחוף אותם להתקדם

שינוי בתפיסה לגבי יכולות וצרכים

ראיתי את הזכות שמגיעה להם להשתלב בחברה/תעסוקה, קבלת האחר. רצון לעסוק עם האוכלוסייה הזו בעיקר עם

הצעירים

עמדותי הפכו הרבה יותר פתוחות, רואות את הקשת הרחבה של אנשים השייכים למש"ה ואת יכולת הקידום

וההשתלבות שלהם בקהילה

התייחסויות להבנת התנהגות מאתגרת

שיש הבנה שמאחורי התנהגות מאתגרת ישנה חרדה או מצוקה

הסתכלות מעמיקה הרבה יותר על התנהגות מאתגרת של אנשים עם מש"ה

בעיקר בנוגע למקור הקשיים וההתנהגות המאתגרת שלהם. נתנו הרחבת אופקים וגירו חשיבה לעזרה ולפנייה אליהם

הקורס גרם לי לבחון יותר את האינטראקציות כמניע להתנהגות מאתגרת ובכלל את הסיבות להתנהגות כזאת

ניתנו לי יותר כלים ונפתחה המחשבה לתחומים נוספים כיצד להבין טוב יותר את ההתנהגות המאתגרת, להתחבר

לתחושותיהם. מתוך כך בלתי נמנעת עבודה מכבדת כמו כל אחד אחר. במקום להתחבא תחת " הוא מפגר". זה הופך

את העבודה שלנו למאתגרת יותר, אך הרבה יותר מכבדת, שמייצרת שינוי משמעותי הרבה יותר. ועל כך - תודה!

התייחסות לרכישת כלים וידע

אני הולך ליישם בעבודתי חלק מהרעיונות שבני נתן לנו בשיעור

זה העמיק לי את הידע וזה קורס ערכי אך בכל מקרה יצא לי לעבוד במסגרות עם אנשים בעלי מש"ה- התנדבותית

בעיקר, ולכן מראש לא הייתה לי דעה שלילית בנושא

ההיחשפות למהלך חייהם של הדיירים והבחינה המדוקדקת של צרכיהם עבור הקורס גרמו לי לקבל את השוני החדש

בצורה מאוד יפה לדעתי. אין לי ספק שההבנה של צרכיהם המיוחדים ועדותי לאופן התמודדות איתם הכירו לי כלים

חדשים להתבוננות אדריכלית ואנושית יחד

הסתכלות על קידום והאמונה ביכולות של מש"ה

טבלה 13 – פירוט התפיסה הסובייקטיבית של שינוי עמדות כלפי מש"ה בקרב מי שציין כי לא חש שינוי בעמדות

לא, מראש באתי עם הכרות רבה

היחס שלי היה חיובי וסובלני לשונה גם לפני זה

יכול להיות שהרגישות לעניין גדלה אך תמיד הייתה בי אמפתיה לסוגיה

ממצאי הערכת עמדות הסטודנטים כלפי מש"ה – ממצאים מורחבים

ראשית, חישבנו את ממוצע העמדות הכללי לפני ואחרי הקורסים, לאחר היפוך השאלות השליליות, כך שכל השאלות מדורגות באותו הכיוון. הניתוחים הסטטיסטיים בוצעו רק עבור משיבים שמילאו את שני השאלונים, כך שגודל המדגם לצורך ניתוח הממצאים הינו N=108. ממוצע העמדות לפני הקורסים נמצא 4.80 (סטיית תקן 0.56) וממוצע העמדות לאחר הקורסים נמצא 4.84 (סטיית תקן 5.88).

לאחר מכן, עבור כל היגד בשאלון בדקנו את שכיחות המשיבים (ב-%) שענו על כל אחת מדרגות השאלון, ואת ממוצע (וסטיית תקן) העמדות עבור היגד זה, וכן עבור הגורם כולו. כמו כן, בדקנו עבור כל נבדק בכל היגד את השינוי שחל בין הדירוג שניתן בתחילת הקורס לדירוג שניתן בסוף הקורס, כפי שמתואר בעמוד הבא.

גורם ראשון: זכויות ומסוגלות

טבלה עם השכיחויות המלאות לכל היגד (כמות המשיבים על כל אחת מ-6 הדרגות) **מצורפת בנספח 4.**

טבלה 14 – ממוצעי ההיגדים בגורם "זכויות ומסוגלות" (לפני ואחרי הקורס) בחלוקה לתחומים (סולם 1-6)

תת-תחום	היגדים	ממוצע (וסטיית תקן) לפני הקורס	ממוצע (וסטיית תקן) אחרי הקורס
תעסוקה	אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהיה מספקת ומהנה עבורם	5.35 (0.96)	5.50 (0.78)
	לאנשים עם מש"ה יש שאיפות מקצועיות להתקדם בעבודתם כמו יתר האנשים	4.85 (1.27)	5.04 (1.03)
	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים לעבוד בעבודה עם הכנסה קבועה	5.46 (0.86)	5.61 (0.78)
עצמאות	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום	3.37 (1.14)	3.56 (1.32)
	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים בקביעת תזונתם	4.86 (1.08)	4.91 (1.13)
	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים לעיצוב המרחב בו הם חיים	5.15 (1.03)	5.09 (1.06)
פרטיות	אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם ו/או ארונו הפרטי	4.69 (1.29)	4.84 (1.37)
חברה	אנשים עם מש"ה יכולים ליהנות מפעילות פנאי גם בחברת אנשים ללא מש"ה	5.29 (1.04)	5.18 (1.24)
למידה	אנשים עם מש"ה מסוגלים להפיק תועלת והנאה מלמידה של משהו חדש	5.31 (1.05)	5.36 (0.99)
	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים ללמוד מקצוע או תחום דעת	5.30 (0.94)	5.48 (0.86)
זוגיות	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל קשר זוגי	4.70 (1.22)	4.79 (1.06)
	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל יחסים אישיים רומנטיים כמו כולם	4.55 (1.14)	4.51 (1.28)
השתלבות בקהילה	על אף המוגבלות, אנשים עם מש"ה יכולים להיות מאושרים	5.57 (0.83)	5.49 (1.07)
	אנשים עם מש"ה יכולים להיות מועילים לחברה	5.55 (0.69)	5.40 (0.87)
	אנשים עם מש"ה צריכים לקבל בדיוק את אותן הזכויות כמו אנשים ללא מש"ה	4.83 (1.64)	4.74 (1.67)
סה"כ גורם "זכויות ומסוגלות"		4.99 (0.57)	5.03 (0.62)

בטבלה 14 ניתן לראות כי בסך הכל עבור גורם זכויות ומסוגלות ישנו שיפור מתון בלבד **בממוצע** העמדות לאחר הקורס. **יחד עם זאת**, אם נסתכל בטבלה המורחבת הנמצאת בנספח 4, נראה כי ב- 8 מתוך 15 ההיגדים המרכיבים גורם זה, למעלה מ- 50% מהמשיבים סימנו **עוד לפני הקורס כי הם מסכימים במידה רבה מאוד עם ההיגד**. במצב המתואר, אין זה מפתיע שלא נצפו שינוי עמדות מובהקים, זאת משום שהעמדות של משתתפי הקורסים היו מלכתחילה גבוהים.

סיבה נוספת שעשויה להביא לחוסר הבדל מבחינת הממוצעים היא כי יש **השפעה של הקורס יכולה להיות לשני הכיוונים** – ייתכן ויש סטודנטים שלאחר הקורס עמדותיהם השתנו "לטובה" ולעומתם, סטודנטים שאחרי הקורס עמדותיהם דווקא השתנו "לרעה". על מנת לבדוק זאת ביצענו מיפוי של דירוגי הסטודנטים, כך שבדקנו עבור כל סטודנט את השינוי שחל בעמדתו, וסיווגנו זאת על פי חמש אפשרויות:

"שינוי קיצוני לרעה" - עמדה שלילית יותר בסוף הקורס, כך שהדירוג בסוף הקורס היה נמוך יותר (עבור היגדים חיוביים⁴) מאשר בתחילת הקורס **בשתי דרגות** או יותר.

"שינוי מתון לרעה" - עמדה שלילית יותר בסוף הקורס, כך שהדירוג בסוף הקורס היה נמוך יותר (עבור היגדים חיוביים) מאשר בתחילת הקורס **בדרגה אחת**.

"לא חל שינוי" – דירוג הסטודנט לפני הקורס **זהה** לדירוג הסטודנט אחרי הקורס.

"שינוי קיצוני לטובה" - עמדה חיובית יותר בסוף הקורס, כך שהדירוג בסוף הקורס היה גבוה יותר (עבור היגדים חיוביים) מאשר בתחילת הקורס **בשתי דרגות** או יותר.

"שינוי מתון לטובה" - עמדה חיובית יותר בסוף הקורס, כך שהדירוג בסוף הקורס היה גבוה יותר (עבור היגדים חיוביים) מאשר בתחילת הקורס **בדרגה אחת**.

טבלה מס' 15 מציגה את אחוז הסטודנטים הנמצאים בכל אחת מחמש האפשרויות הללו (בכל היגד ובסה"כ):

טבלה מס' 15 – מיפוי השינוי שחל בדירוגי הסטודנטים בהיגדי גורם "זכויות ומסוגלות"

תת-תחום	ההיגד	שינוי קיצוני לרעה	שינוי מתון לרעה	לא חל שינוי	שינוי מתון לטובה	שינוי קיצוני לטובה
תעסוקה	אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהיה מספקת ומהנה עבורם	6.5%	15.7%	50.0%	16.7%	11.1%
	לאנשים עם מש"ה יש שאיפות מקצועיות להתקדם בעבודתם כמו יתר האנשים	11.1%	18.5%	36.1%	14.8%	19.4%
	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים לעבוד בעבודה עם הכנסה קבועה	2.8%	9.4%	66.0%	14.2%	7.5%
עמאות	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום	7.4%	19.4%	33.3%	27.8%	12%
	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים בקביעת תזונתם	10.3%	14.0%	43.0%	25.2%	7.5%

⁴ עבור היגדים שליליים זה ההפך, כלומר, שינוי לטובה יחול כאשר הממוצע אחרי הקורס יהיה נמוך מהממוצע לפני הקורס ואילו שינוי לרעה יוגדר כאשר הממוצע אחרי הקורס יהיה גבוה מהממוצע לפני הקורס.

2.8%	16.0%	48.1%	17.0%	9.4%	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים לעיצוב המרחב בו הם חיים	
14.3%	21.0%	44.8%	12.4%	7.6%	אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם ו/או ארונם הפרטי	פרטיות
4.7%	16.8%	55.1%	14.0%	9.3%	אנשים עם מש"ה יכולים ליהנות מפעילות פנאי גם בחברת אנשים ללא מש"ה	חברה
6.5%	18.7%	54.2%	15.0%	5.6%	אנשים עם מש"ה מסוגלים להפיק תועלת והנאה מלמידה של משהו חדש	למידה
8.5%	16.0%	60.4%	11.3%	3.8%	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים ללמוד מקצוע או תחום דעת	
8.3%	22.2%	47.2%	12.0%	10.2%	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל קשר זוגי	זוגיות
12.0%	18.5%	41.7%	15.7%	12.0%	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל יחסים אישיים רומנטיים כמו כולם	
2.8%	15.7%	63.9%	12.0%	5.6%	על אף המוגבלות, אנשים עם מש"ה יכולים להיות מאושרים	השתלבות
-	18.5%	57.4%	17.6%	6.5%	אנשים עם מש"ה יכולים להיות מועילים לחברה	הקהילה
13.1%	8.4%	53.3%	10.3%	15.0%	אנשים עם מש"ה צריכים לקבל בדיוק את אותן הזכויות כמו אנשים ללא מש"ה	
9.3%	18.0%	50.3%	14.3%	8.1%	סה"כ גורם זכויות ומסוגלות	

כפי שניתן לראות, אכן השפעת הקורס ניכרת **בשני הכיוונים** – יש שדירוגיהם היו חיוביים יותר לאחר הקורס (כ- 27%) ויש שדירוגיהם לאחר הקורס היו שליליות יותר (כ- 23%). ניתן לראות כי עמדותיהם של כ- 50% מהסטודנטים לא השתנו בעקבות הקורס.

מעניין להסתכל על ההיגד "אנשים עם מש"ה צריכים לקבל בדיוק את אותן הזכויות כמו אנשים ללא מש"ה" אשר 15% מהסטודנטים הראו בו שינוי קיצוני לרעה. ניתן להסביר זאת על ידי תשובותיהם של הסטודנטים בשאלון המשוב בו שאלנו אותם על השינוי שחל בהם והם ציינו כי לדעתם יש לתת לאנשים עם מש"ה זכויות **נוספות** מעבר לאלה של יתר האנשים, ולכן השינוי שחל אצל סטודנטים אלה הוא למעשה שינוי לטובה.

בהשוואת עמדות הסטודנטים המכירים באופן אישי אדם עם מש"ה לעומת אלו שאינם מכירים אדם עם מש"ה באופן אישי לפני הקורס, נמצא שלושה היגדים בהם קיים הבדל מובהק, כך שסטודנטים עם היכרות אישית עם אנשים עם מש"ה מראים עמדות חיוביות יותר (ראה טבלה 16). מנגד, בבחינת השינוי בעמדות, קרי הפער, נמצא הבדל מובהק רק עבור שני היגדים, כאשר בהיגד אחד סטודנטים עם היכרות אישית עם אדם עם מש"ה הראו שינוי לרעה לעומת מי שאינם מכירים אדם עם מש"ה באופן אישי שהציגו שינוי לטובה; בהיגד השני סטודנטים שאינם מכירים אדם עם מש"ה באופן אישי לא הראו שינוי בעמדות באופן ממוצע, בעוד שסטודנטים עם היכרות אישית הראו שינוי לטובה בעמדותיהם (ראה טבלה 17).

טבלה מס' 16 – השוואת ממוצע (וס"ת) עמדות לפני הקורס לפי היכרות אישית עם אדם עם מש"ה

מכירים אנשים עם מש"ה	לא מכירים אנשים עם מש"ה	מכירים אנשים עם מש"ה	מכירים אנשים עם מש"ה
5.16 (1.12)	5.50 (0.81)	אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהייה מספקת ומהנה עבורם	
4.32 (1.42)	4.86 (1.12)	אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם ו/או ארונו הפרטי	
5.11 (1.15)	5.43 (0.88)	אנשים עם מש"ה מסוגלים להפיק תועלת והנאה מלמידה של משהו חדש	

טבלה מס' 17 – השוואת הפער בממוצע (וס"ת) עמדות לפני ואחרי הקורס לפי היכרות אישית עם אדם עם מש"ה

מכירים אנשים עם מש"ה	לא מכירים אנשים עם מש"ה	מכירים אנשים עם מש"ה	מכירים אנשים עם מש"ה
0.25 (1.42)	-0.36 (1.34)	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים לעיצוב המרחב בו הם חיים	

גורם שני: סביבת חיים/השגחה

טבלה עם השכיחויות המלאות לכל היגד (כמות המשיבים על כל אחת מ- 6 הדרגות) **מצורפת בנוסף 5.**

להלן טבלה 18 המציגה את ממוצעי ההיגדים לפני ואחרי הקורס ולאחריה טבלה 10 המתייחסת לשינוי שחל בדירוגים של כל אחד מהסטודנטים שהשתתפו. (יש לשים לב כי מדובר על היגדים בעלי עמדה שלילית ולכן ממוצע גבוה משקף עמדה שלילית ואילו ממוצע נמוך משקף עמדה חיובית כלפי מש"ה)

טבלה 18 – ממוצעי ההיגדים בגורם "סביבת חיים/השגחה" (לפני ואחרי הקורס) (סולם 1-6)

ממוצע (וסטיית תקון) אחרי הקורס	ממוצע (וסטיית תקון) לפני הקורס	ההיגד
3.13 (1.22)	3.23 (1.30)	אנשים עם מש"ה חייבים להיות תחת השגחה מתמדת
3.24 (1.34)	3.11 (1.23)	לאנשים עם מש"ה טוב יותר להיות בסביבה של אנשים כמוהם
3.19 (1.00)	3.17 (0.99)	סה"כ גורם סביבת חיים/השגחה

טבלה מס' 19 – מיפוי השינוי שחל בדירוגי הסטודנטים בהיגדי גורם "סביבת מחייה/השגחה"

(מאחר וההיגדים הם שליליים – "שינוי לטובה" הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה נמוך מהדירוג לפני הקורס ואילו שינוי לרעה הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה גבוה מהדירוג לפני הקורס)

ההיגד	שינוי קיצוני לרעה	שינוי מתון לרעה	לא חל שינוי	שינוי מתון לטובה	שינוי קיצוני לטובה
אנשים עם מש"ה חייבים להיות תחת השגחה מתמדת	16.7%	21.3%	21.3%	19.4%	21.3%
אנשים עם מש"ה טוב יותר להיות בסביבה של אנשים כמוהם	19.4%	16.7%	33.3%	16.7%	13.9%
סה"כ גורם סביבת חיים/השגחה	18.1%	19.0%	27.3%	18.1%	17.5%

מהמוצג בטבלה 18 ניתן לראות כי לא חל שינוי משמעותי במוצע העמדות לפני ואחרי הקורס בגורם "סביבת מחייה/השגחה", אולם, אם נבחן את התפלגות התשובות המופיעה בטבלה 19 נראה שלא כך הוא הדבר. כלומר, באופן גס ניתן לומר שרק בקרב 27% מהסטודנטים לא חל שינוי, שכן אצל 37% מהם חל שינוי "לטובה" בעמדותיהם כלפי מש"ה, אך ב- 36% נוספים חל שינוי "לרעה". דפוס זה של שינוי תפיסתי לשני הכיוונים התקבל גם בגורם הראשון של "זכויות ומסוגלות".

גורם שלישי: התבוננות פנימית

טבלה עם השכיחויות המלאות לכל היגד (כמות המשיבים על כל אחת מ- 6 הדרגות) **מצורפת בנספח 6.**

להלן טבלה 20 המציגה את ממוצעי ההיגדים לפני ואחרי הקורס ולאחריה טבלה 12 המתייחסת לשינוי שחל בדירוגים של כל אחד מהסטודנטים שהשתתפו. (יש לשים לב כי מדובר על היגדים בעלי עמדה שלילית ולכן ממוצע גבוה משקף עמדה שלילית ואילו ממוצע נמוך משקף עמדה חיובית כלפי מש"ה)

טבלה 20 – ממוצעי ההיגדים בגורם "התבוננות פנימית" (לפני ואחרי הקורס) (סולם 1-6)

ההיגד	ממוצע (וסטיית תקון) לפני הקורס	ממוצע (וסטיית תקון) אחרי הקורס
כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רגיעה	2.31 (1.39)	2.26 (1.45)
אני אעדיף שלא לגור בשכונה שבה חיים אנשים עם מש"ה	1.44 (1.00)	1.54 (1.18)
קיום מוסדות ושירותים לאנשים עם מש"ה בשכונה מסוימת מפחית מערך הבתים באותה שכונת המגורים	2.05 (1.41)	2.29 (1.58)
סה"כ גורם התבוננות פנימית	1.94 (0.95)	2.04 (1.05)

טבלה מס' 21 – מיפוי השינוי שחל בדירוגי הסטודנטים בהיגדי גורם "התבוננות פנימית"

(מאחר וההיגדים הם שליליים – "שינוי לטובה" הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה נמוך מהדירוג לפני הקורס ואילו שינוי לרעה הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה גבוה מהדירוג לפני הקורס)

ההיגד	שינוי קיצוני לרעה	שינוי מתון לרעה	לא חל שינוי	שינוי מתון לטובה	שינוי קיצוני לטובה
כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רגיעה	10.3%	14.0%	43.9%	19.6%	12.1%
אני אעדיף שלא לגור בשכונה שבה חיים אנשים עם מש"ה	8.5%	10.4%	67.0%	8.5%	5.7%
קיום מוסדות ושירותים לאנשים עם מש"ה בשכונה מסוימת מפחית מערך הבתים באותה שכונת המגורים	19.8%	13.2%	43.4%	10.4%	13.2%
סה"כ גורם התבוננות פנימית	13.0%	12.5%	51.4%	12.8%	10.3%

בדומה לממצאים שהתקבלו בשני הגורמים הראשונים, גם בגורם "התבוננות פנימית" נראה כי קיימות שתי מגמות הפוכות של שינוי – באופן גס ניתן לומר שאצל מחצית מהמשתתפים לא חל שינוי, אצל כ 25% חל שינוי "לרעה" ואצל כ 25% חל שינוי "לטובה". יחד עם זאת, מהתבוננות בטבלה המורחבת הנמצאת בנספח 6, נוכל לראות כי למעלה מ-70% מהמשיבים סימנו עוד לפני הקורס כי הם כלל לא מסכימים או לא מסכימים עם ההיגד, דירוגים המשקפים עמדות חיוביות כלפי אנשים עם מש"ה בגורם התבוננות הפנימית.

היגדים "בודדים" (לא סווגו לאף גורם)

על מנת לא להציג היגדים חיוביים ושליליים ביחד, פיצלנו את 3 ההיגדים ה"בודדים" ה"שליליים" שממצאיהם יוצגו ראשונים (טבלאות 22+23) ולאחריהם יוצגו הממצאים עבור ההיגד הבודד הרביעי (טבלה 24).

להלן טבלה 22 המציגה את ממוצעי היגדים אלו לפני ואחרי הקורס ולאחריה טבלה 23 המתייחסת לשינוי שחל בדירוגים של כל אחד מהסטודנטים שהשתתפו.

טבלה 22 – ממוצעי ההיגדים ה"בודדים" (לפני ואחרי הקורס) (סולם 1-6)

ההיגד	ממוצע (וסטיית תקן) לפני הקורס	ממוצע (וסטיית תקן) אחרי הקורס
אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת	3.31 (1.58)	3.02 (1.55)
אנשים עם מש"ה זקוקים פחות לחיי חברה מאנשים ללא מש"ה	1.73 (1.41)	1.51 (1.09)
אנשים עם מש"ה חסרים כישורים חברתיים בהשוואה לאנשים ללא מש"ה	2.98 (1.50)	2.96 (1.63)

טבלה מס' 23 – מיפוי השינוי שחל בדירוגי הסטודנטים בהיגדים "בודדים" המשקפים עמדות שליליות
(מאחר וההיגדים הם שליליים – "שינוי לטובה" הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה נמוך מהדירוג לפני
הקורס ואילו שינוי לרעה הוגדר כאשר הדירוג אחרי הקורס היה גבוה מהדירוג לפני הקורס)

ההיגד	שינוי קיצוני לרעה	שינוי מתון לטובה	לא חל שינוי	שינוי קיצוני לטובה	שינוי מתון לטובה
אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת	9.3%	16.7%	38.9%	15.7%	19.4%
אנשים עם מש"ה זקוקים פחות לחיי חברה מאנשים ללא מש"ה	8.4%	8.4%	59.8%	14.0%	9.3%
אנשים עם מש"ה חסרים כישורים חברתיים בהשוואה לאנשים ללא מש"ה	24.1%	10.2%	25.9%	24.1%	15.7%

מטבלה 22 ניתן לראות כי חל שינוי משמעותי יחסית "לטובה" בממוצע של ההיגד "אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת". טבלה 23, בהמשך לממצאים הקודמים מציגה אף היא שינויים תפיסתיים דו-כיווניים (אצל חלק מהסטודנטים חל שינוי לטובה ואצל חלק שינוי לרעה).

מהתבוננות בטבלה המורחבת במופיעה בנספח 7, נראה כי ביחס לצורך של אנשים עם מש"ה בחיי חברה, כבר בתחילת הקורס כ-70% מהמשיבים ציינו כי הם **כלל לא מסכימים** עם העמדה ש"אנשים עם מש"ה זקוקים פחות לחיי חברה...", כלומר מלכתחילה הם ראו את הצורך של אנשים עם מש"ה בחיי חברה.

בטבלה 14 ניתן לראות כי עבור כ-60% מהמשיבים לא חל שינוי בעמדה ביחס לצורך של אנשים עם מש"ה לחיי חברה. כמו כן, כ-39% מהמשיבים לא שינו את עמדתם ביחס למודעות של אנשים עם מש"ה לפגיעה בפרטיותם. מנגד, רק כ-26% מהמשיבים לא שינו את עמדתם ביחס לחוסר בכישורים חברתיים בקרב אנשים עם מש"ה, אך אותה כמות המשיבים (כ-24%) שינו את עמדתם באופן קיצוני לטובה או לרעה, דבר המתיישב עם היעדר שינוי בממוצע העמדות בהיגד זה.

כעת נעבר להתבונן בהיגד הבודד הרביעי **הכתוב כעמדה חיובית**: "כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רצון לעזור". ממוצע ההיגד לפני הקורס הוא 4.79 (עם סטיית תקן 1.24) ואילו הממוצע שהתקבל אחרי הקורס הוא 4.87 (עם סטיית תקן 1.12)

טבלה מס' 24 – מיפוי השינוי שחל בדירוגי הסטודנטים בהיגדים בודדים המשקפים עמדות חיוביות

ההיגד	שינוי קיצוני לרעה	שינוי מתון לרעה	לא חל שינוי	שינוי מתון לטובה	שינוי קיצוני לטובה
כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חשה רצון לעזור	4.7%	22.4%	44.9%	15.0%	13.1%

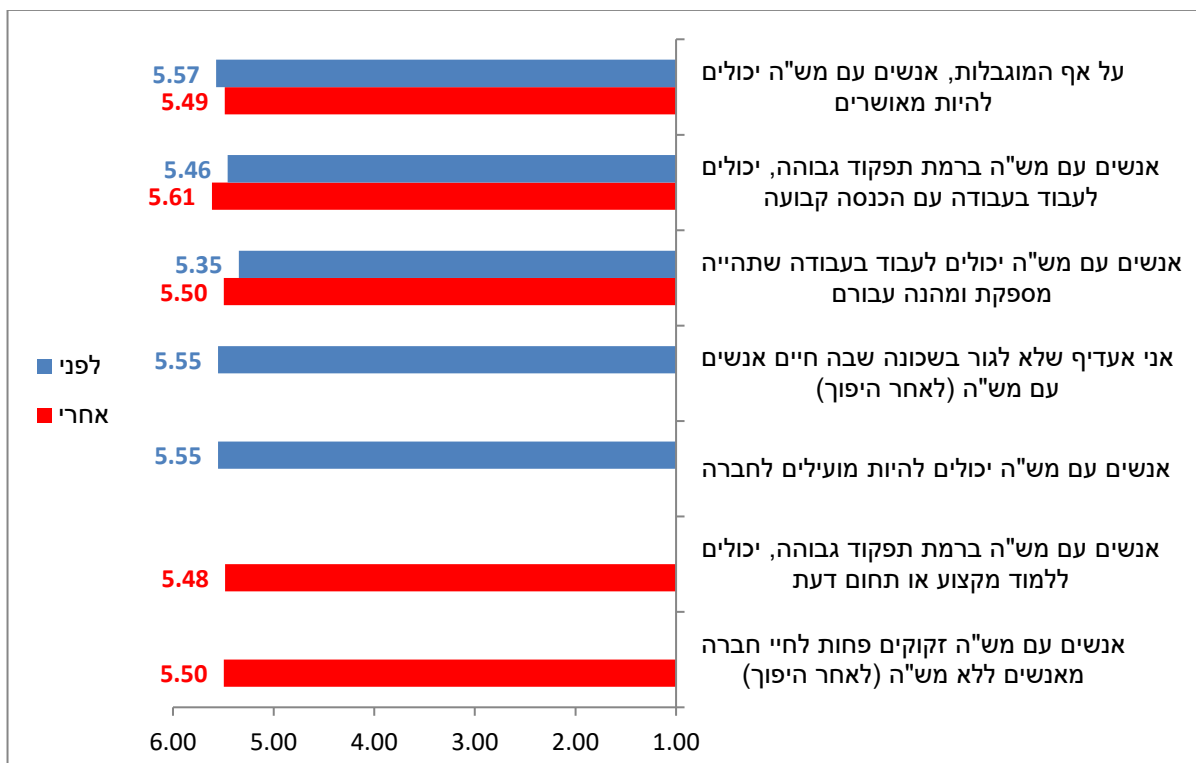
מטבלה 24 עולה כי כ-45% מהמשיבים לא שינו את עמדתם בין תחילת הקורס וסיומו ביחס לרצון שלהם לעזור כאשר הם רואים אנשים עם מש"ה. אולם, אם נסתכל בנספח 7 נראה כי 62% מהמשיבים ציינו כבר בתחילת הקורס כי כאשר הם רואים אדם עם מש"ה הם חשים מידה רבה של רצון לעזור (מידה רבה או רבה מאוד), כך שעמדותיהם של רוב המשתתפים כבר מלכתחילה היו חיוביות. כמו כן, בקרב המשתתפים שחל אצלם שינוי לרעה – לרוב היה זה שינוי מתון, זאת לעומת אנשים אצלם חל שינוי לטובה אצלם בערך אותה כמות הציגו שינוי מתון ושינוי קיצוני לטובה.

ממצאי הערכת עמדות הסטודנטים כלפי מש"ה – סיכום הממצאים הבולטים

היגדים בהם נצפו עמדות "חיוביות" במיוחד

בבחינת השאלון כולו, ניתן לראות כי חמישה היגדים בלטו במיוחד בעמדות החיוביות כלפיהם בתחילת הקורס, כאשר שלושה מהם נשאר בעלי הממוצעים הגבוהים ביותר גם בתום הקורס, לצד שני היגדים נוספים שקיבלו ממוצעים גבוהים במיוחד בסוף הקורס. נציין, כי היגדים 1 (אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהייה מספקת ומהנה עבורם), 17 (על אף המוגבלות, אנשים עם מש"ה יכולים להיות מאושרים) ו- 23 (אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים לעבוד בעבודה עם הכנסה קבועה), אשר היו ונשארו בעלי ממוצעים גבוהים הן בתחילת הקורס והן בסופו שייכים כולם לתחום הזכויות ומסוגלות. הגרף הבא מציג את חמשת ההיגדים שקיבלו את הדירוגים הגבוהים ביותר לפני הקורס (בכחול) ואת חמשת ההיגדים שקיבלו את הדירוגים הגבוהים ביותר בסוף הקורס (באדום) – לאחר ש"הפכנו" את כל ערכי הממוצעים שהתקבלו בהיגדים השליליים על מנת ליצור סקלה אחידה אחת של ההיגדים השליליים והחיוביים.

גרף 1 – חמשת ההיגדים החיוביים בעלי הממוצעים הגבוהים ביותר בתחילת הקורס ובסיומו (סולם דירוג 1-6)

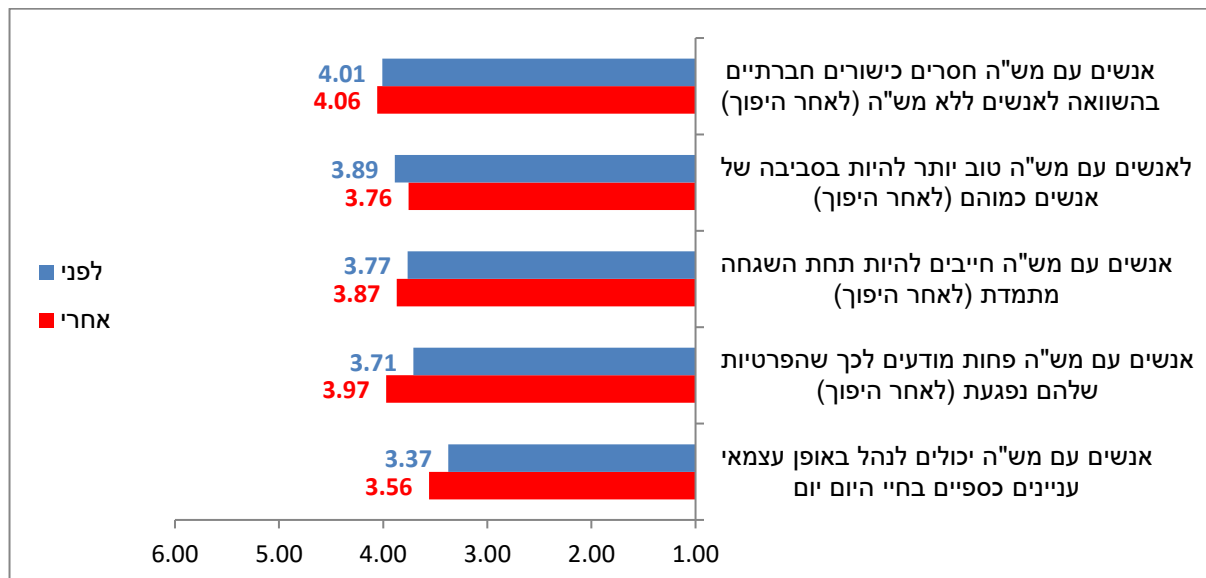

היגדים בעלי הדירוגים הנמוכים ביותר

בגרף 2 ניתן לראות את ההיגדים שדורגו במידה הנמוכה ביותר מבין כלל היגדי השאלון (לפני ואחרי הקורס). חשוב לציין כי ניתן לראות באופן ברור כי גם ההיגדים שכביכול נמצאו בעלי העמדות השליליות ביותר עדיין דורגו גבוה באופן יחסי, כך שלמעשה העמדות אינן כה שליליות בפני עצמן. הממוצעים נעים בין 3.3 ל- 4.1 מה שמצביע על כך שבאופן כללי לא נמצאו עמדות שליליות בקרב הסטודנטים אלא עמדות ניטראליות (עוצמה בינונית) עד חיוביות מאוד על כל היגדי השאלון.

מתוך ההיגדים שדורגו נמוך ביחס ליתר היגדי השאלון, ניתן לראות כי למעט היגד 4 (אנשים עם מש"ה יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום) ששייך לתחום הזכויות והמסוגלות, ההיגדים האחרים שהינם בעלי ממוצעים נמוכים שייכים לתחום סביבת החיים/השגחה – היגד 3 (אנשים עם מש"ה חייבים להיות תחת השגחה מתמדת) (לאחר היפוך) וממוצע היגד 13 (לאנשים עם מש"ה טוב יותר להיות בסביבה של אנשים כמוהם) (לאחר היפוך), כמו גם היגדים 7 (אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שפרטיותם נפגעת) (לאחר היפוך) והיגד 11 (אנשים עם מש"ה חסרים כישורים חברתיים בהשוואה לאנשים ללא מש"ה) (לאחר היפוך), אשר אינם שייכים לאף גורם באופן מובהק.

גרף 2 – חמשת ההיגדים החיוביים בעלי הממוצעים הנמוכים ביותר בתחילת הקורס ובסיומו

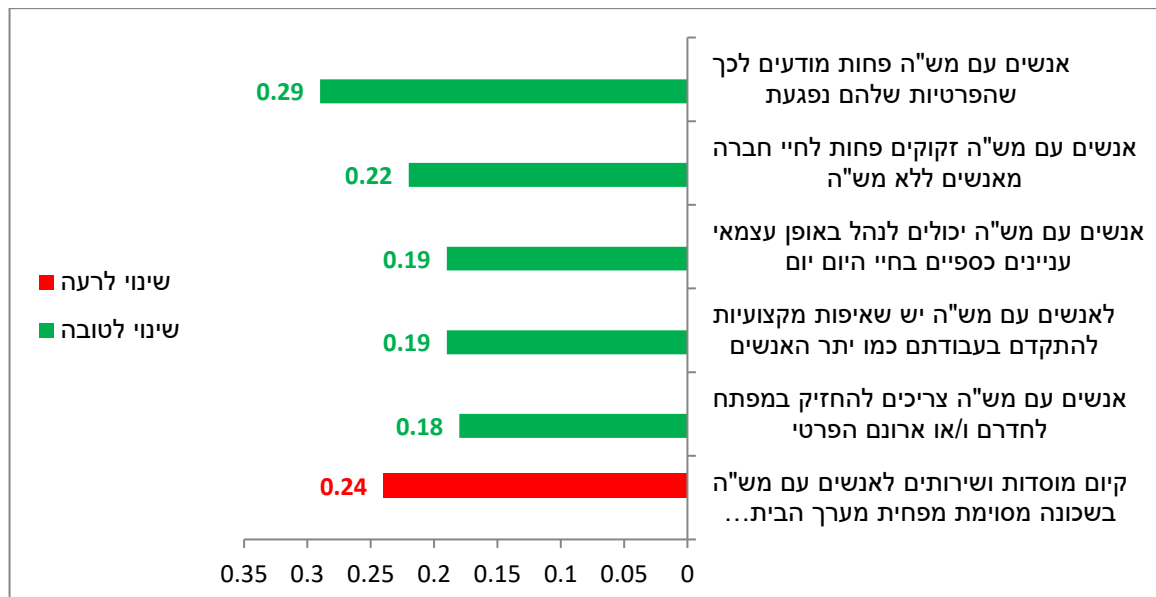

שינוי עמדות כללי – לפי ממוצעי היגדים

באופן כללי ניתן להצביע על ממצאים מעניינים מאוד שהתקבלו בהערכה זו, לפיהם, לא חל שינוי משמעותי בממוצעי ההיגדים לפני ואחרי הקורס, אולם, אין זה מצביע על היעדר שינוי עמדות, שכן הקורס גרם לשינוי עמדות דו-כיווני. לחלק מהסטודנטים הקורס הביא לעמדות "חיוביות" יותר בנוגע לאוכלוסייה עם מש"ה, בעוד על חלק אחר מהסטודנטים הקורס הביא לעמדות "שליליות" יותר בנוגע לאוכלוסייה עם מש"ה. זאת מעבר לכמות הסטודנטים בהם לא חל שינוי עמדות בעקבות הקורס. ברוב ההיגדים לא חל שינוי בקרב כמחצית מהסטודנטים אך יש היגדים בהם כמות הסטודנטים בהם לא חל שינוי היה גבוה או נמוך יותר מ 50%. כדאי לבחון היגד היגד ולראות את דפוס השינוי החל בו.

גרף 3 מציג את ההיגדים בהם נמצאו הפערים הגדולים ביותר בין הממוצע של ההיגד לפני הקורס לממוצע ההיגד אחרי הקורס.

גרף 3 – ההיגדים בעלי השינוי הגדול ביותר בין הממוצע לפני לממוצע אחרי הקורס

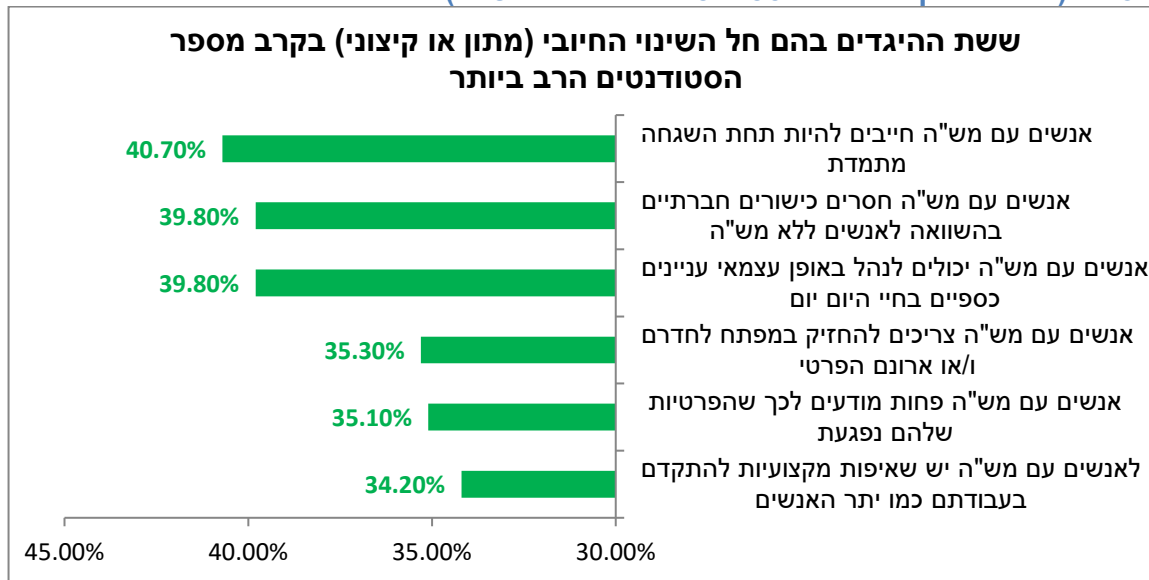

לפי גרף זה ניתן לומר כי אחרי הקורס הסטודנטים הייתה קיימת נטייה רבה יותר לתפוס את קיומם של מוסדות ושירותים לאנשים עם מש"ה בשכונה מסוימת כמפחיתים מערך הבתים באותה השכונה. זאת למרות שבהסתכלות ספציפית על ממצאי היגד זה היו לא מעט סטודנטים (23.6%) בהם נצפה דווקא שיפור חיובי בעמדותיהם אחרי הקורס. נצפתה עלייה אולם, יתר השינויים נצפו לטובה, כך שהסטודנטים בסוף הקורס נטו יותר לחשוב כי אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם/ארונם הפרטי, כי יש להם שאיפות מקצועיות להתקדם בעבודה כמו יתר האנשים, כי הם יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום, כי הם זקוקים לחיי חברה כמו אנשים ללא מש"ה, וכי הם מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת.

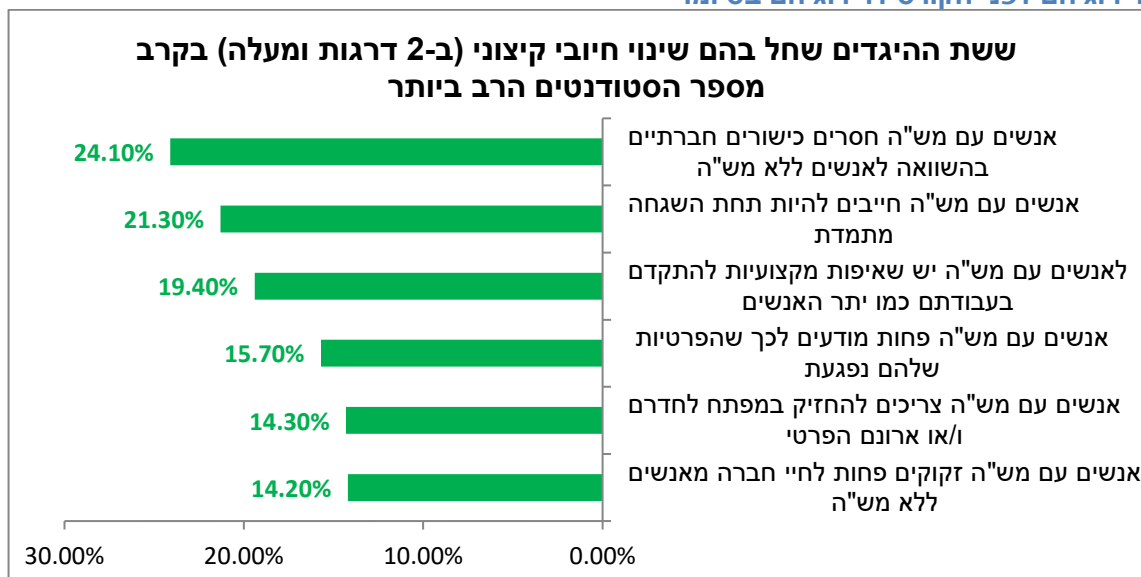
שינוי עמדות כללי – לפי הפער בין הדירוג של כל סטודנט לפני-אחרי הקורס

לאור הממצאים שהוצגו עד כה, הסתכלות על הממוצע אינה מספיקה לצורכי ההערכה הנוכחית. לכן יוצגו כעת סיכומים של הפער בין הדירוגים הספציפיים של כל סטודנט לפני ואחרי הקורס כאשר בגרפים שלהלן מוצגים ההיגדים בהם חל השיפור הרב ביותר. גרף 4 מציג את ששת ההיגדים הבולטים בהם נצפתה עלייה כלשהיא בין הדירוג לפני הקורס לדירוג אחרי הקורס (עלייה מתונה או עלייה קיצונית של 2 ומעלה דרגות), ואילו גרף 5 מציג את ששת ההיגדים הבולטים בהם נצפתה עלייה קיצונית בין הדירוג לפני הקורס לדירוג אחרי הקורס (עלייה של 2 ומעלה דרגות). האחוז המוצג בגרפים הוא אחוז הסטודנטים אצלם נצפתה עלייה זו בכל היגד שמוצג.

גרף 4 – ששת ההיגדים בהם נצפה הפער החיובי הגדול ביותר בין דירוגיהם לפני הקורס לדירוגיהם בסיומו (האחוז מציין את אחוז הסטודנטים בהם נמצא השינוי)

גרף 5 – ששת ההיגדים בהם נצפה הפער החיובי הקיצוני (ב-2 ומעלה דרגות) הגדול ביותר בין דירוגיהם לפני הקורס לדירוגיהם בסיומו

השפעת מאפייני רקע על עמדות כלפי אנשים עם מש"ה

כמופיע בטבלאות 7 ו-8, נמצא כי היכרות מוקדמת עם אנשים שיש להם מש"ה משפיעה על העמדות כלפיהם. סטודנטים שדיווחו כי יש להם היכרות מוקדמת עם אנשים עם מש"ה דיווחו על עמדות חיוביות יותר באופן מובהק לעומת סטודנטים שאין להם היכרות מוקדמת עם אנשים עם מש"ה ביחס ל-3 היגדים מתחום הזכויות ומסוגלות. כמו כן, סטודנטים שיש להם היכרות מוקדמת עם אנשים עם מש"ה הציגו שינוי קל לרעה בעמדותיהם ביחס לכך שאנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים בעיצוב מרחב חייהם, לעומת סטודנטים שאינם מכירים אנשים עם מש"ה באופן אישי אשר הציגו שינוי לטובה בהיבט זה.

כמו כן, נמצא הבדל מובהק של מגדר על העמדות של הסטודנטים ביחס לצורך של אנשים עם מש"ה לחיי חברה, כך שגברים הציגו חיוביות יותר ($M(R)=1.20, SD=0.41$) לעומת נשים ($M(R)=1.85, SD=1.54$) ($t(83.11)=3.24, p<0.01$). לא נבדקו הבדלים עבור כל היגד בנפרד ביחס לחברה (יהודית/ערבית) בשל מיעוט בסטודנטים ערבים שענו על השאלונים ($n=4$). כמו כן, לא נמצאו הבדלים מובהקים בעמדות לפני הקורסים על בסיס השכלה (תעודת בגרות/תעודה מקצועית/תואר ראשון/תואר שני ומעלה).

כמו כן, לא נמצאו הבדלים מובהקים בממוצע העמדות לפני הקורסים ובמידת השינוי הממוצעת של העמדות על בסיס חברה, השכלה או מגדר.

סיכום מסקנות והמלצות ועדת פיתוח כוח-אדם

סיכום הצגת הממצאים:

- ✓ משובי הקורסים מעידים על שביעות רצון גבוהה (כ85%) של הלומדים. לדברי עדי, זהו ממוצע גבוה במיוחד בהשוואה לממוצע שביעות רצון כללי של סטודנטים בקורסים אקדמיים, העומד בדרך כלל על 60-65%. יתכן ושביעות הרצון נובעת מהעושר והגיוון בקורסים אלה, המתאפשרים הודות לתמיכת הקרן, ובאים לידי ביטוי בהבאת מרצים אורחים, קיום דיונים, סיורים, מפגש עם אנשים עם מש"ה ובני משפחה וכד'.
- ✓ ממצאי שאלוני העמדות מעידים כי עמדות הסטודנטים היו חיוביות למדי מלכתחילה ברוב ההיגדים. במהלך הקורסים חלו שינויים לטובה אך גם לרעה. השינוי לרעה מקורו כנראה בחשיפה לאוכלוסיית המש"ה, אשר יכולה לעיתים להיות מטלטלת. ממצאים אלו מעלים את שאלת השפעת הקורסים על עמדות הסטודנטים.
- ✓ עדי ציינה כי עמדות אישיות מושפעות ממגוון מרכיבים, ולרוב הן מושרשות ותלויות תרבות וחברה, ונראה כי קורס בן 28 שעות, לא יכול להשפיע בצורה משמעותית על עמדותיו של הלומד.
- ✓ שינוי עמדות הוא מרכיב אחד בלבד מהמטרות אותם שמה הקרן לנגד עיניה בבואה לתמוך בקורסים במוסדות אקדמיים.

מסקנות הועדה:

- ✓ המחקר מפתיע הן מבחינת המשובים החיוביים והן מבחינת שינוי העמדות. כזכור, שינוי עמדות הינו רק אחת ממטרות תמיכת הקרן בבואה לתמוך בקורסים אלו, כאשר המטרה העיקרית הינה הנחת תחום המוגבלות השכלית והגברת העיסוק בו בין כותלי האקדמיה. שיחות הסיכום בכל קורס, והקשר המתרחב ומעמיק עם המוסדות האקדמיים (ימי שיא, תערוכות, ימי עיון וכד') מעידים כי מטרות אלה אכן מושגות.
- ✓ ממצאי המחקר מצביעים על כך ששאלוני העמדות אינם מספקים תמונה כוללת על תרומת הקורסים, ולכן הוועדה אינה רואה טעם בהמשך העברתם.
- ✓ משנה"ל הבאה, יתבקש כל מוסד אקדמי להציג מטרות ספציפיות לכל קורס.
- ✓ מתקבלת הצעתה של עדי להוסיף לשאלון המשוב של כל קורס מספר שאלות כמותיות העוסקות בתפיסות הסטודנטים.
- ✓ יכונס פורום מצומצם של נציגי הוועדה לצורך חשיבה וגיבוש הדרך המיטבית לבחינת תרומת הקורסים.
- ✓ לשנה"ל תשע"ט מוצע להוציא קול קורא ייעודי לקורסים אקדמיים בבתי ספר לרפואה, סיעוד ומקצועות הבריאות. הקול הקורא יגובש בשיתוף יחידת הבריאות- שושי אספולר וחיה יוסף.

נספחים

נספח 1: שאלות רקע ושאלון עמדות שהועברו בתחילת וסיום הקורסים

תאריך: _____ שם האוניברסיטה/מכללה: _____
שם הקורס: _____
שם המרצה: _____

שלום רב,
הקורס שזעת סיימת הנו פרי יוזמה של קרן שלם הפועלת לקידום איכות חייהם של אנשים עם מש"ה (מוגבלות שכלית – התפתחותית) בקהילה. במטרה להעריך את תרומת הקורס נודה לך על מילוי השאלון הבא, הכולל שלושה חלקים:
חלק א' – שאלון פרטים אישיים.
חלק ב' – שאלון עמדות כלפי מש"ה (מילאת אותו בתחילת הקורס וכעת הנך מתבקש למלאו בשנית).
חלק ג' – שאלון להערכת הקורס עצמו.

השאלון הנו אנונימי, אך לצורך הצמדה לשאלון שמילאת בתחילת הקורס אנא ציינו 4 ספרות אחרונות של

תעודת הזהות שלך: | _ | _ | _ | _

לצורך מעקב בהמשך, נודה לך אם תכתוב לנו את כתובת המייל שלך: _____

אנו מודים לך מאוד על שיתוף הפעולה!

שאלון פרטים אישיים (אנא הקף בעיגול)

1. מגדר: א. גבר ב. אישה
2. משתייך לחברה ה: א. יהודית ב. ערבית ג. אחר
3. מגזר: א. חילוני ב. מסורתי ג. דתי ד. חרדי
4. שנת לידה: _____
5. תעודת לימודים אחרונה:
א. תעודת בגרות ב. תעודה מקצועית ג. תואר ראשון ד. תואר שני ה. תואר שלישי ו. אחר
6. האם יש לך היכרות אישית עם אדם עם מוגבלות שכלית התפתחותית (בן משפחה או חבר קרוב)?
א. לא ב. כן. אם כן, מהי מידת קרבה? _____
7. מהו תחום עיסוקך? _____
8. האם זה הקורס הראשון שלך שנוגע בנושא של אנשים עם מוגבלות שכלית התפתחותית? כן / לא
9. מדוע בחרת להשתתף בקורס (ניתן לסמן יותר מתשובה אחת)?

☐ זה היה קורס חובה עבורי	☐ קראתי את הסילבוס והוא נשמע מעניין	☐ הוא רלוונטי לתחום העבודה שלי
☐ שמעתי מחברים שהוא מעניין	☐ רציתי ללמוד על אוכלוסיות שיכולות להיות רלוונטיות לעיסוק שלי	☐ הקורס הסתדר לי עם לוח הזמנים שלי
☐ רציתי להרחיב אופקים וללמוד על תחום חדש	☐ אחר – פרט:	

שאלות עמדות אודות איכות חייהם של אנשים עם מש"ה (= מוגבלות שכלית התפתחותית)

(בסיומו של קורס אקדמי מטעם קרן שלם)

לפניכם 24 היגדים. אנא ציינו ב- X את מידת הסכמתכם עם כל אחד מההיגדים, על הרצף שבין אי-הסכמה מוחלטת (=1) לבין הסכמה מלאה (=6). אנא השיבו על השאלון תוך התייחסות לאנשים עם מוגבלות שכלית ברמה קלה עד בינונית. בכל מקום בו כתוב מש"ה, הכוונה היא למוגבלות שכלית התפתחותית, כלומר, פיגור שכלי.

מסכים במידה רבה מאוד (6)	5	4	3	2	1	כלל לא מסכים (1)	היגדים
6	5	4	3	2	1		1. אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהייה מספקת ומהנה עבורם
6	5	4	3	2	1		2. לאנשים עם מש"ה יש שאיפות מקצועיות להתקדם בעבודתם כמו יתר האנשים
6	5	4	3	2	1		3. אנשים עם מש"ה חייבים להיות תחת השגחה מתמדת
6	5	4	3	2	1		4. אנשים עם מש"ה יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום
6	5	4	3	2	1		5. אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים בקביעת תזונתם
6	5	4	3	2	1		6. אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים לעיצוב המרחב בו הם חיים
6	5	4	3	2	1		7. אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת
6	5	4	3	2	1		8. אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם ו/או ארונם הפרטי
6	5	4	3	2	1		9. אנשים עם מש"ה מסוגלים להפיק תועלת והנאה מלמידה של משהו חדש
6	5	4	3	2	1		10. אנשים עם מש"ה זקוקים פחות לחיי חברה מאנשים ללא מש"ה
6	5	4	3	2	1		11. אנשים עם מש"ה חסרים כישורים חברתיים בהשוואה לאנשים ללא מש"ה
6	5	4	3	2	1		12. אנשים עם מש"ה יכולים ליהנות מפעילות פנאי גם בחברת אנשים ללא מש"ה
6	5	4	3	2	1		13. לאנשים עם מש"ה טוב יותר להיות בסביבה של אנשים כמוהם
6	5	4	3	2	1		14. אנשים עם מש"ה יכולים לנהל קשר זוגי
6	5	4	3	2	1		15. אנשים עם מש"ה יכולים לנהל יחסים אישיים רומנטיים כמו כולם
6	5	4	3	2	1		16. כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רתיעה
6	5	4	3	2	1		17. על אף המוגבלות, אנשים עם מש"ה יכולים להיות מאושרים
6	5	4	3	2	1		18. אנשים עם מש"ה יכולים להיות מועילים לחברה
6	5	4	3	2	1		19. אנשים עם מש"ה צריכים לקבל בדיוק את אותן הזכויות כמו אנשים ללא מש"ה

6	5	4	3	2	1	20. אני אעדיף שלא לגור בשכונה שבה חיים אנשים עם מש"ה
6	5	4	3	2	1	21. קיום מוסדות ושירותים לאנשים עם מש"ה בשכונה מסוימת <u>מפחית</u> מערך הבתים באותה שכונת המגורים
6	5	4	3	2	1	22. כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רצון לעזור
6	5	4	3	2	1	23. אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים לעבוד בעבודה עם הכנסה קבועה
6	5	4	3	2	1	24. אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים ללמוד מקצוע או תחום דעת

במידה וברצונך להעיר / להאיר / לסייג / או להתייחס לשאלון (או להיגדים ספציפיים) – חשוב לנו לשמוע זאת:

נספח 2: משוב להערכת תרומת קורסים אקדמיים

1. אנא דרג/י את התרשמותך הכללית מהקורס, בין 1 (לא מוצלח בכלל) ל- 5 (מוצלח במיוחד): _____
2. אנא דרג/י את המידה שבה הקורס עורר בך עניין להמשיך ללמוד או לעסוק בתחום המש"ה, בין 1 (לא עורר עניין כלל) ל- 5 (עורר עניין רב): _____
3. לפניך מספר היגדים. אנא דרג/י את מידת הסכמתך עם כל היגד, בין 1 (= כלל לא מסכים), ל- 5 (= מסכים במידה רבה מאוד):

מסכים	מסכים	מסכים	מסכים	כלל לא מסכים
מסכים	מסכים	מסכים	מסכים	מסכים
במידה רבה	במידה רבה	בינונית	מועטה	
מאוד				

א. הקורס תאם את הציפיות שלי	1	2	3	4	5
ב. הקורס היה מתוכנן ומאורגן כהלכה	1	2	3	4	5
ג. המרצה העביר את התכנים בצורה מובנת וברורה	1	2	3	4	5
ד. הקורס הקנה ידע משמעותי בנושא הנלמד	1	2	3	4	5
ה. הקורס הקנה כלים להמשך למידה עצמאית בתחום	1	2	3	4	5

4. לפניך דרכי הוראה שונות. אנא ציין/י עד כמה השתמש המרצה בכל אחת מהדרכים?

במידה רבה	במידה בינונית	במידה מועטה	
3	2	1	א. הבאת מרצים אורחים
3	2	1	ב. יציאה לסיורים
3	2	1	ג. הקרנת סרטים/סרטונים
3	2	1	ד. שימוש באמצעי המחשה לטובת הבנה ולמידה
3	2	1	ה. דיון כיתתי בסוגיות ודילמות

- 4.1. איזו מבין דרכי ההוראה שצינו מעלה **תרמה** במידה הרבה ביותר לקורס? _____
- 4.2. האם זכורות לך דרכי הוראה נוספות שהיו משמעותיות בעיניך? אם כן – אלו? _____

5. האם היה במהלך הקורס **מפגש** כלשהו עם אנשים עם מש"ה? כן / לא
אם כן – האם נתרמת ממנו ובמה נתרמת? _____

6. האם היה מרצה אורח שהשאיר עליך רושם רב? אם כן, מיהו המרצה? וממה התרשמת? _____

7. האם אתה מרגיש שעמדותיך כלפי אנשים עם מש"ה השתנו בעקבות הקורס? א. כן ב. לא
אם כן, אנא פרטי/ באיזה אופן השתנו:

נספח 3: מהימנויות בהתאם לניתוח גורמים להיגדי שאלות העמדות

מהימנויות ופריטים בכל תחום ובשאלון כולו (מהימנויות שאלון "אחרי" מסומנות באדום)

מהימנות	מספר פריטים	פירוט הפריטים
כלל השאלון	20	1, 2, 3 הפוך, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 13 הפוך, 14, 15, 16 הפוך, 17, 18, 19, 20 הפוך, 21 הפוך, 23, 24
זכויות ומסוגלות	15	1, 2, 4, 5, 6, 8, 9, 12, 14, 15, 17, 18, 19, 23, 24
סביבת חיים/השגחה	2	3 הפוך, 13 הפוך
התבוננות פנימית	3	16 הפוך, 20 הפוך, 21 הפוך

0.819
0.850
0.837
0.841
0.295
 $r=0.174^*$
0.404
 $r=0.254^{**}$
0.577
0.637

* $p<0.05$, ** $p<0.01$

נספח 4: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם

"זכויות ומסוגלות"

תת-תחום	ההיגד	כלל לא מסכים (1)	(2)	(3)	(4)	(5)	מסכים במידה רבה מאוד (6)	ממוצע (וסטיית תקן)
תעסוקה	אנשים עם מש"ה יכולים לעבוד בעבודה שתהיה מספקת ומהנה עבורם	0.9%	-	3.8%	14.0%	21.5%	59.8%	5.35 (0.96)
	לאנשים עם מש"ה יש שאיפות מקצועיות להתקדם בעבודתם כמו יתר האנשים	-	0.9%	0.9%	9.3%	25.2%	63.7%	5.50 (0.78)
	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים לעבוד בעבודה עם הכנסה קבועה	-	0.9%	1.9%	7.5%	16.8%	32.7%	5.04 (1.03)
עצמאות	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל באופן עצמאי עניינים כספיים בחיי היום יום	4.7%	15.9%	26.2%	23.4%	22.4%	5.6%	3.37 (1.14)
	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים בקביעת תזונתם	0.9%	1.9%	7.5%	19.6%	32.7%	36.4%	4.86 (1.08)
	אנשים עם מש"ה צריכים להיות שותפים לעיצוב המרחב בו הם חיים	0.9%	1.9%	4.7%	11.3%	30.2%	45.3%	5.15 (1.03)
פרטיות	אנשים עם מש"ה צריכים להחזיק במפתח לחדרם ו/או ארונם הפרטי	3.8%	3.8%	7.7%	18.3%	23.4%	29.8%	4.69 (1.29)
	אנשים עם מש"ה יכולים ליהנות מפעילות פנאי גם בחברת אנשים ללא מש"ה	0.9%	1.9%	3.7%	5.6%	18.7%	58.9%	5.29 (1.04)
למידה	אנשים עם מש"ה מסוגלים להפיק תועלת והנאה מלמידה של משהו חדש	2.8%	1.9%	1.9%	11.2%	23.4%	56.6%	5.31 (1.05)
	אנשים עם מש"ה ברמת תפקוד גבוהה, יכולים ללמוד מקצוע או תחום דעת	-	0.9%	0.9%	12.3%	19.8%	66.0%	5.30 (0.94)
זוגיות	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל קשר זוגי	1.9%	-	1.9%	10.3%	29.9%	31.8%	4.70 (1.22)
	אנשים עם מש"ה יכולים לנהל יחסים אישיים רומנטיים כמו כולם	-	3.7%	15.9%	27.1%	28.0%	25.2%	4.55 (1.14)
		1.9%	4.7%	15.9%	23.4%	26.2%	28.0%	4.51 (1.28)

5.57 (0.83) 5.49 (1.07)	67.3%	28.0%	2.8%	-	-	1.9%	על אף המוגבלות, אנשים עם מש"ה יכולים להיות מאושרים	השתלבות בקהילה
	69.2%	22.4%	3.7%	0.9%	-	3.7%		
5.55 (0.69) 5.40 (0.87)	65.4%	25.2%	8.4%	0.9%	-	-	אנשים עם מש"ה יכולים להיות מועילים לחברה	
	57.9%	29.9%	8.4%	2.8%	-	0.9%		
4.83 (1.64) 4.74 (1.67)	53.8%	17.9%	7.5%	7.5%	4.7%	8.5%	אנשים עם מש"ה צריכים לקבל בדיוק את אותן הזכויות כמו אנשים ללא מש"ה	
	50.5%	18.7%	9.3%	5.6%	7.5%	8.4%		
4.99 (0.57) 5.03 (0.62)							סה"כ גורם זכויות ומסגלות	

נספח 5: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם

"סביבת חיים/השגחה"

ההיגד	כלל לא מסכים (1)	(2)	(3)	(4)	(5)	מסכים במידה רבה מאוד (6)	ממוצע (וסטיית תקן)
אנשים עם מש"ה חייבים להיות תחת השגחה מתמדת	8.4%	24.3%	23.4%	28.0%	11.2%	4.7%	3.23 (1.30)
	9.3%	22.4%	29.9%	24.3%	12.1%	1.9%	3.13 (1.22)
לאנשים עם מש"ה טוב יותר להיות בסביבה של אנשים כמוהם	11.2%	18.7%	32.7%	25.2%	9.3%	2.8%	3.11 (1.23)
	13.1%	15.0%	29.9%	21.5%	17.8%	2.8%	3.24 (1.34)
סה"כ גורם סביבת חיים/השגחה							3.17 (0.99)
							3.19 (1.00)

נספח 6: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים הנוגעים לגורם

"התבוננות פנימית"

ההיגד	כלל לא מסכים (1)	(2)	(3)	(4)	(5)	מסכים במידה רבה מאוד (6)	ממוצע (וסטיית תקן)
כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רגיעה	38.3%	24.3%	15.0%	13.1%	7.5%	1.9%	2.31 (1.39)
	40.6%	26.4%	15.0%	6.6%	6.6%	4.8%	2.26 (1.45)
אני אעדיף שלא לגור בשכונה שבה חיים אנשים עם מש"ה	76.6%	11.2%	6.6%	3.7%	-	1.9%	1.44 (1.00)
	72.4%	16.2%	2.9%	2.9%	2.9%	2.9%	1.54 (1.18)
קיום מוסדות ושירותים לאנשים עם מש"ה בשכונה מסוימת מפחית מערך הבתים באותה שכונת המגורים	52.4%	20.0%	8.6%	9.5%	7.6%	1.9%	2.05 (1.41)
	47.7%	17.8%	10.3%	13.1%	4.7%	6.5%	2.29 (1.58)
סה"כ גורם התבוננות פנימית							1.94 (0.95)
							2.04 (1.05)

נספח 7: התפלגות דירוגי הסטודנטים (לפני ואחרי הקורס) על היגדים שאינם שייכים

לאף גורם באופן מובהק

ההיגד	כלל לא מסכים (1)	(2)	(3)	(4)	(5)	מסכים במידה רבה מאוד (6)	ממוצע (וסטיית תקן)
אנשים עם מש"ה פחות מודעים לכך שהפרטיות שלהם נפגעת	15.0%	22.4%	17.8%	17.8%	17.8%	9.3%	3.31 (1.58)
	23.4%	17.8%	16.8%	21.5%	15.9%	4.7%	3.02 (1.55)
אנשים עם מש"ה זקוקים פחות לחיי חברה מאנשים ללא מש"ה	70.8%	12.3%	4.7%	2.8%	4.7%	4.7%	1.73 (1.41)
	73.8%	15.9%	2.8%	2.8%	2.8%	1.9%	1.51 (1.09)
אנשים עם מש"ה חסרים כישורים חברתיים בהשוואה לאנשים ללא מש"ה	22.4%	17.8%	20.6%	21.5%	13.1%	4.7%	2.98 (1.50)
	29.0%	13.1%	19.6%	18.7%	12.1%	7.5%	2.96 (1.63)
כשאני רואה אנשים עם מש"ה אני חש/ה רצון לעזור	1.9%	3.7%	8.4%	23.4%	25.2%	37.4%	4.79 (1.24)
	2.8%	1.9%	3.8%	18.9%	42.5%	30.2%	4.87 (1.13)